

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Педагогічний факультет
Кафедра спеціальної освіти

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ
КУЛЬТУРИ ШКОЛЯРІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ
ПОРУШЕННЯМИ В УМОВАХ СПЕЦІАЛЬНОЇ ШКОЛИ**

Кваліфікаційна робота (проект)

На здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: здобувач другого
(магістерського) рівня вищої освіти
другого року навчання 11-291 М групи
Спеціальності 016 Спеціальна освіта
Освітньо-професійної (наукової)
програми Спеціальна освіта
Циганова Сіма Лауріївна
Керівник: к.психол.н., доцентка
Ляшко В.В.
Рецензент: к. пед.н., доцентка
Борисенко Н.М.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. Науково-педагогічні основи екологічного виховання молодших школярів в системі спеціальної освіти.....	8
1.1. Екологічне виховання у цілісному педагогічному процесі.....	8
1.2. Психолого-педагогічні аспекти екологічного виховання школярів з інтелектуальними порушеннями.....	15
1.2.1. Методичні основи екологічного виховання школярів з порушеннями інтелекту.....	17
1.2.2. Педагогічні засоби екологічного виховання молодших школярів спеціальної школи.....	23
1.3. Українські звичаї і традиції як засіб екологічного виховання учнів...	29
РОЗДІЛ 2. Сформованість екологічної культури молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.....	36
2.1. Методика дослідження екологічної культури школярів з інтелектуальними порушеннями.....	36
2.2. Результати експерименту та їх аналіз.....	43
РОЗДІЛ 3. Шляхи формування екологічної культури молодших школярів у спеціальній школі.....	50
3.1. Дидактичні підстави побудови технології формування екологічної вихованості в молодших класах спеціальної школи.....	51

3.2. Організація здійснення екологічної освіти в молодших класах спеціальної школи на уроках «Природознавства».....	
.....58	
3.3. Формування екологічної культури школярів з інтелектуальними порушеннями засобами дидактичних ігор.....	67
ВИСНОВКИ	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	76
ДОДАТКИ	82
Додаток А. Комплексна анкета по виявленню компонентів екологічної культури учнів спеціальної школи.....	82
Додаток А. Зміст компонентів екологічної культури учнів.....	
....85	
Додаток Б. Кодекс академічної доброчесності.....	
.....87	

ВСТУП

Актуальність теми: На сьогоднішній день людство виявилось в умовах загострення екологічної кризи, в подоланні якого все більшого значення набувають екологічна освіта і виховання.

Формування екологічної культури передбачає екологічну освіту та екологічне виховання. І починати навчання необхідно зі шкільного віку, так як в цей час придбані знання можуть надалі перетворитися в міцні переконання. Учні, які отримали певні екологічні уявлення, будуть дбайливо ставитися до природи. В майбутньому це може вплинути на оздоровлення екологічної обстановки в нашій країні.

У літературі визначається, що під «екологічною культурою» розуміють цілу систему знань, умінь і цінностей людини, а також почуття відповідальності за прийняті рішення щодо з природи. Основними компонентами екологічної культури особистості визначені: екологічне мислення, екологічні знання, екологічна поведінка і почуття любові до природи.

Основи екологічної освіти було вперше сформульовано у 1968 році на Міжнародній конференції ЮНЕСКО у Парижі, пізніше у 1970 році вони були підтверджені на Міжнародній нараді у Неваді (США). А у 1972 році конференція ООН у Стокгольмі задекларувала зв'язок між освітою і станом природи. В результаті цього у 1975 році з'явилась Міжнародна програма екологічної освіти [45].

Проблеми екологічного виховання та формування екологічної культури школярів у досліджували класики педагогічної думки В.О.Сухомлинський, К.Д.Ушинський та ін., сучасні педагоги О. Гаврилов, В.П.Горощенко, І. Дмитрієва, Н.С.Жесткова, Л.І.Іщенко, А.І.Кузьмінський, В. Липа, , О. Ляшенко, М. Матвєєва, С. Миронова, Н.Є.Мойсеюк, В. Синьов, О. П.Хохліна М.М.Фіцула та ін., методисти Н.П.Байбара, О.А.Біда, О.М.Варакута, О.Л.Іванова, С.К.Іващенко, С.С.Клименко, Н.С.Коваль, І.М.Коренева, О.З.Плахотип, Н.О.Пустовіт, О.Н.Химинець та

ін., вчителі-практики Г.М.Бондаренко, О.А.Гавриленко, Ю.І.Рева, Л.К.Різник, Л.М.Руденко, А.О.Степанюк, О.І.Ткаченко, Н.В.Хлонь, З.А.Шевців та ін.

У наукових роботах різних авторів доведено нерозривний зв'язок між культурою і екологією у розвитку людини. У взаємодії людини з навколишнім відображається той рівень культури, носієм якого є сама людина. Формування в учнів екологічної культури допоможе встановити гармонійні відносини у системі "людина - природа". Культура це область людського життя, де можна віднайти відповіді на екологічні питання, оскільки в її основі лежать загальнолюдські цінності [76].

Аналіз наукових праць щодо вирішення проблеми формування екологічної культури молодших шкільників спеціальної школи розкрито або неповно, або в загальному контексті. Тому необхідність удосконалення процесу екологічного виховання та формування екологічної культури на уроках та у позаурочний час зумовило актуальність проблеми й вибір теми дипломного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано відповідно до напрямку науково-дослідної роботи кафедри спеціальної освіти Херсонського державного університету «Зміст і технології навчання в системі спеціальної освіти та інклюзивному освітньому середовищі» № 0119U101727 від 22.11.2019 р. Дослідження пов'язане із загальною проблемою засвоєння екологічної культури та екологічного виховання учнів з інтелектуальними порушеннями у спеціальних навчальних закладах.

Мета дослідження – визначити умови формування екологічної культури в учнів спеціальної школи, дослідити рівень її сформованості.

Відповідно до мети дослідження було визначено основні завдання:

1. Проаналізувати стан розробленості проблеми у загальній та спеціальній психолого-педагогічній літературі.

2. Встановити вплив навчально – виховного процесу спеціальної школи на формування екологічної культури школярів.

3. Визначити рівень сформованості екологічної культури школярів з інтелектуальними порушеннями.

4. Виявити педагогічні умови формування екологічної культури школярів. Скласти рекомендації щодо їхньої реалізації у навчально - виховному процесі спеціальної школи.

Об'єкт дослідження: процес організації екологічного виховання учнів з інтелектуальними порушеннями у спеціальній школі.

Предмет дослідження: умови формування екологічної культури у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

Методи дослідження: Для вирішення поставлених завдань використовувався аналіз, систематизація та узагальнення психологічної та педагогічної літератури, які дали можливість з'ясувати теоретичні засади поставлених задач і підходи щодо розв'язання проблеми діагностування й формування екологічної культури у школярів з інтелектуальними порушеннями.

Для вивчення стану сформованості екологічної культури у школярів з інтелектуальними порушеннями використовувалися: констатуючий експеримент, бесіди, анкетування. Методи кількісного та якісного аналізу і узагальнення експериментальних даних.

Наукова новизна одержаних результатів: уточнено сутності понять: екологічна культура, екологічне виховання, екологічна освіта; визначено змістові складові та елементи, компоненти, показники вивчення та рівні сформованості екологічної культури у школярів з інтелектуальними порушеннями; одержано експериментальні дані щодо особливостей засвоєння екологічної культури у молодших школярів; визначено напрямки виховного процесу та формування екологічної культури молодших школярів в умовах спеціального навчального закладу.

Практичне значення одержаних результатів. Складена, на основі отриманих даних, програма сприяння формуванню екологічної культури в умовах спеціального навчального закладу може бути використана під час навчально-виховного процесу, а отримані результати дослідження – під час розробки програм, посібників з навчально-виховної роботи для спеціальних шкіл, навчальної літератури для студентів-дефектологів, слухачів системи безперервної освіти, педагогів-практиків.

Апробація результатів дослідження відбувалася на педагогічній раді Чорнянської загальноосвітньої школи I-III ступенів Каховської районної ради Херсонської області та на щорічній серпневій конференції педагогічних працівників 28 серпня 2020 р.

Публікації: результати дипломного проєкту опубліковано у збірнику наукових праць Всеукраїнської студентської науково-практичної інтернет-конференції «Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи», що відбувалася 22-23 жовтня 2020 р. на базі Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

Структура роботи: дипломна робота викладена на 88 сторінках друкованого тексту, основний текст викладено на 79 сторінках. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (76 назв), додатків.

РОЗДІЛ 1

НАУКОВО–ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В СИСТЕМІ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

1.2. Екологічне виховання у цілісному педагогічному процесі

Екологічне виховання, зазвичай, розглядається як складова єдиного виховного процесу навчального закладу оскільки дає можливість дати дітям відповідні знання про природу і суспільство, про їх взаємодію, сформувати екологічну культуру.

Тільки до кінця ХХ століття людство усвідомило всю згубність свого бездумного «господарювання» на Землі. Однією з найважливіших причин такого стану справ є екологічна неграмотність населення, невміння передбачити наслідки свого втручання в природу. Тому міжнародні організації ЮНЕСКО і ЮНЕП піднімають питання про необхідність перегляду змісту, термінів екологічної освіти жителів Землі [10].

Природу можна розглядати як в широкому, так і у вузькому сенсах слова. Так, в широкому сенсі, природа означає все існуюче, весь світ в різноманітті його форм. У вузькому сенсі вона представляється сукупністю природних умов існування людського суспільства. Ще в давнину людина з метою виживання не тільки пристосовувався до середовища проживання, а й, на відміну від тварин, пристосовував природу для задоволення своїх, все більше і більше зростаючих потреб [22].

Проблеми екологічної освіти і виховання підростаючого покоління знайшли відображення в роботах: Т.А.Бабаковій, О.М.Барковської, М.А.Кривошеєвої, А.Н.Петіна, Л.П.Салеевой, Л.П.Симонової, І.Т.Суравегиной, Л.М.Хафізова, В.С.Шилової та ін.

Питання екологічного виховання і освіти висвітлювали у своїх працях багато науковців. Величезна заслуга належить таким видатним

ученим педагогам і методистам, як І.Ф.Харламов, А.С.Макаренко, Я.А.Коменський, А.Я.Герд, І.Г.Песталоцці, Б.Т.Лихачов, І.П.Підласий, М.Н.Скаткін, В.А.Сухомлинський, А.М.Низова, Л.Ф.Мельчаков, З.А.Клепинина, К.Д.Ушинський, С.Т.Шацький та ін. Питання екологічного виховання складне і неоднозначне в тлумаченні. Але головне те, що за всім цим різноманіттям методів і прийомів роботи учні молодших класів стають більш екологічно вихованими.

Екологічне виховання повинно сприяти розвитку у школярів системи природничо-наукових, соціальних і етичних знань, формування досвіду практичної діяльності, вирішення конкретних місцевих екологічних проблем, реалізація яких можлива не тільки в рамках навчальних предметів, а й в процесі організації позакласної роботи з екологічного виховання [3].

Однією з умов формування екологічно культурної особистості, є ознайомлення школярів з екологічними проблемами і природним середовищем тієї місцевості, в якій вони проживають. Важливу роль в цьому процесі відіграє краєзнавча робота в школі, яка здійснюється як на уроках, так і в позаурочний час [14].

Ми не можемо не погодитися з думкою В.А. Сухомлинського, який визначив, що при зміні традиційно-споживацького ставлення до природі змінюються переконання і діяльність учня [60]. Вони будуються в постійному спілкуванні з природою і спрямовані на гармонізацію порушеною біосфери.

На наш погляд, розгляд теорії екологічного виховання необхідно почати з визначення його сутності. Екологічне виховання можна визначити як процес і результат цілеспрямованого впливу на розвиток особистості (її якостей, відносин, поглядів, переконань, способів поведінки) з метою здійснення її раціональної взаємодії з навколишнім середовищем. Екологічне виховання як складова частина морального виховання переслідує одну з важливих цілей - виховання в учнів морального

ставлення до природі, потреби зберігати і примножувати природні багатства [17].

На думку, А.Н.Ільїної, екологічне виховання - це створення умов для засвоєння особистістю екологічної культури, виробленої суспільством [28].

До компонентів екологічної культури можна віднести [1]:

- екологічні знання (знання про взаємозв'язки природи і людини, знання норм і правил поведінки в природі);

- морально-екологічне ставлення до природи (відносини людини з соціальним та природним оточенням, засновані на знанні і дотриманні моральних норм);

- екологічно грамотна поведінка - сукупність мотивів, дій, умінь і навичок, що визначають розумне взаємодія в системі «людина-природа».

Екологічні знання - це відомості про взаємозв'язок рослин і тварин із середовищем проживання, їх пристосованості до неї; про людину як частини природи; про використання природних багатств, забруднення довкілля і т.д. [15].

Знання - не самоціль в екологічному вихованні, але необхідне умова для вироблення ставлення до навколишнього світу, яке має носити емоційно-дієвий характер і виражатися в формі пізнавального інтересу, гуманістичних і естетичних переживань, практичної готовності бачити, охороняти все живе, дбайливо поводитися з речами не тільки тому, що це чийсь працю, а й тому, що на їх виготовлення було витрачено матеріали природного походження [15].

Екологічні вміння - це практичні дії по оцінці впливу людини на природу, з його охорони, які може і повинна виконувати особистість [15].

На думку О.М. Захлебного екологічні вміння представляють собою спеціалізовані вміння, які передбачають наявність сформованої здатності володіти комплексом екологічних технологій взаємодії з природними

об'єктами, спрямованих на їх дослідження, зміст, створення умов безпеки і збереження [21, 22].

Отже, екологічно вихована особистість характеризується сформованим екологічним свідомістю, морально-екологічним ставленням до природи і екологічно орієнтованим поведінкою.

Становлення екологічно вихованої особистості в педагогічному процесі, в свою чергу, можливо при вирішенні наступних завдань [31]:

1. Формування елементів екологічної свідомості у молодшого школяра (для цього в зміст навколишнього світу включаються екологічні знання).

2. Формування ціннісного позитивного ставлення до природи (для цього організується безпосереднє спілкування з природними об'єктами з відповідної педагогічної інструментовкою).

3. Формування у дітей практичних умінь і навичок в різноманітній діяльності в природі (для цього організуються природоохранительная діяльність дітей).

Екологічне виховання доцільно проводити за трьома напрямками: на уроках; в процесі позакласної масової і гурткової роботи; під час позаурочних практичних робіт з охорони, творення і примноження природних об'єктів [31].

Екологічне виховання можна розглядати як аспектсоціалізації особистості, тобто активного її пристосування до середовищাপроживання. Процес екологічного виховання включає в себе [33]:

– формування вміння здійснювати різні ролі, без яких неможливо взаємодія людини і природи; розвиток певних оціночних суджень, норм і соціально значущих мотивів поведінки;

– формування «критичного мислення», уміння передбачати наслідки своєї поведінки, «екологічну рефлексію».

Кінцева мета екологічного виховання - формування свідомості екоцентричного типу. Екоцентричний тип екологічної свідомості – це

система уявлень про взаємини людини і природи, для якої характерні відсутність протиставлення людини природі, сприйняття природних об'єктів як повноправних суб'єктів, партнерів по взаємодії [33].

Основним компонентом будь-якого педагогічного процесу є цілепокладання. А.Н. Захлебний вважає, що метою екологічного виховання є формування системи наукових знань, поглядів і переконань, що забезпечують становлення відповідального ставлення школярів до навколишнього середовища в усіх видах їх діяльності, формування екологічної культури [22].

Мета екологічного виховання - формування відповідального ставлення до навколишнього середовища, яке будується на базі екологічного свідомості. Це вимагає дотримання моральних і правових принципів природокористування та пропаганду ідей його оптимізації, активну діяльність по вивченню й охороні природи своєї місцевості [49].

Завдання екологічної освіти містять [49, 51]:

Таблиця 1.1.

Основні завдання екологічної освіти

№	Завдання	Зміст завдання
1	формування системи знань про природу	системна педагогічна діяльність, що направлена на накопичення осмислених дієвих знань про навколишнє середовище. Це завдання є ключовим на теоретичному рівні засвоєння екологічних знань;
2	розуміння взаємозв'язків і взаємозалежностей, що існують у природі	школа дає можливість сформувати пізнавальний потенціал екологічних знань для подальшого вивчення, виховувати особистість, яка усвідомлює місце людини у довкіллі, через ознайомлення з рослинним і тваринним світом, розкриття взаємозв'язків і взаємозалежностей у природі тощо
3	формування норм поведінки у природі	це завдання є основою подальшого усвідомлення учнем середовища, як сукупності явищ і об'єктів у їх єдності і взаємозалежності
4	бажання зберігати і охороняти природу	прагнення оберігати природне середовище, накопичення знань та вмінь власними силами зберігати та охороняти природу.

«Екологічне виховання - формування у людини свідомого сприйняття навколишнього природного середовища, переконаності в необхідності дбайливого ставлення до природи», - тлумачить екологічний словник. Іншими, не обтяженого науковою термінологією словами: екологічно освічена людина розуміє, що природа - така ж жива істота, як і він сам. Сили її великі, але не безмежні [43].

У молодших школярів воно покликане формувати перші уявлення про навколишній світ, живу і неживу природу, ставлення до природи, що проявляється в конкретній поведінці на емоційному рівні [19, 43].

На другому (5-7 класи) і третьому (8-9 класи) етапах відбувається накопичення знань про природні об'єкти, закономірності розвитку і функціонування біологічних систем, формування навичок аналізу та прогнозування складних екологічних ситуацій, закріплення нормативних правил поведінки в навколишньому середовищі [19].

Вступ до школи - важливий етап коли ускладнюються норми поведінки, з'являються нові обов'язки, зростають вимоги. Провідними видами діяльності стають вчення і праця [6].

Слово «екологія» дуже популярне зараз і в побутовому спілкуванні, і в засобах масової інформації, і в промовах політиків. Екологічне виховання - безперервний процес, в який включені:

- сім'я,
- дитячі дошкільні установи, школи, вузи.

У школі екологічна освіта розглядається в змісті багатьох предметів: «Людина і світ», географії, біології, хімії фізики та ін [16].

Однак саме в шкільному курсі географії в найбільшій мірі у учнів формується уявлення про цілісність природи, про взаємодію природи і суспільства, про значення природних умов для життя людей, про зміну природи під впливом діяльності людини.

Тому на уроках географії та в позакласній роботі велику увагу приділяють вихованню екологічної культури, знайомлять учнів з життям у

багатьох її проявах і взаємозв'язках, розглядають природу земної поверхні, населення, його господарську діяльність; вчать розуміння суті екологічних, економічних і соціальних проблем, прогнозування розвитку взаємовідносин між природою і людиною на різних територіальних рівнях [22, 53].

Екологічне виховання здійснюється як на уроках, так і в процесі позаурочної роботи; під час позаурочних практичних занять по охорони, творення і примноженню природних об'єктів.

Критерієм ефективності екологічного виховання та освіти можуть служити як система знань так і реальне поліпшення навколишнього середовища своєї місцевості, досягнуте зусиллями школярів. Кінцева мета екологічної освіти [20]:

- формування свідомості екоцентричного типу. екоцентричний тип свідомості;
- це система уявлень про взаємини людини і природи, для якої характерні відсутність протиставлення людини природі.

1.2. Психолого-педагогічний аспект формування екологічного виховання

Розгляд проблеми оптимізації взаємозв'язків і взаємозалежностей у системі «людини - суспільство - навколишнє середовище» має важливий і незаперечно актуальний сьогодні психолого - педагогічний аспект.

Перебудова свідомості людини, ставлення до навколишнього середовища в цілому є, на думку представника інвайроменталогії доктора Д.Спок (СІЛА), важливою умовою збереження самої людини як біологічного виду [45].

Такий підхід дозволив визначити сутність основних положень за умови урахування яких зміст навчальних програм буде відповідати меті і завданням екологічної освіти і виховання учнів. Цими положеннями є [45]:

Таблиця 1.2

Основні положення екологічної освіти в Україні

Назва положення	Зміст положення
Повна відмова від ієрархічної картини світу	Сприяє поетапному формуванню в свідомості учнів психологічних установок про відсутність у людини переваг на існування веред будь-якими іншими живими істотами (незалежно від того, що людина має розум, культурні чи технічні здобутки), однак саме останнє зобов'язує її свідомо діяти в довіллі на принципах моралі
Необхідність гармонійного розвитку людини і навколишнього середовища	Сприяє формуванню в свідомості особистості стійких психологічних установок на необхідність рівноправного, партнерського існування людини і навколишнього середовища, визнання себе не власником природи чи окремих її об'єктів, а одним з членів природної спільноти;
Орієнтування на екологічну доцільність будь-якої діяльності в довіллі, відсутність протиставлення людини природі.	Сприяє усвідомленню учнями виключної самоцінності природи і навіть окремих її об'єктів, з правом на існування рівним людському; заміні психологічних стереотипів «корисні» і «шкідливі» біологічні організми на сприйняття їх як повноцінних суб'єктів і партнерів взаємодії з нею
Поширення етичних норм на взаємодію з природою.	Сприяє усвідомленню, засвоєнню та дотриманню моральних норм і етичних правил як у спілкуванні між людьми, так і у взаємодії з природою;

Продовження таблиці 1.2

Пріоритетність дій	Сприяє усвідомленню учнями екологічного пріоритету діяльності: доцільною є та діяльність, не порушує екологічної рівноваги в природі, зберігає баланс поличної і непрагматичної взаємодії людини з природою
Визнання незаперечності спільного шляху подальшого розвитку людської цивілізації та природи	Забезпечує цілісність і взаємозалежність соціального і природного середовища і того, що їх розвиток може здійснюватися лише у процесі еволюції.
Сприйняття навколишнього середовища обумовлено психологічним станом особистості та характером її діяльності в довкіллі	Характер сприйняття учнями однакових природних об'єктів чи явищ природи завжди буде адекватною їхньому психологічному стану, розвитку інтелекту, сформованим моральним і етичним нормам поведінки та діяльності в довкіллі;
Навколишнє середовище одночасно впливає на всі органи відчуття.	Інформація про навколишнє середовище та його тимчасовий стан, що надходить від усіх органів відчуття одночасно, не може акумулюватись за простими правилами накопичення, оскільки одночасно відбувається осмислення всіх зорових образів, звуків та запахів, працює уява, і така інформація уже є надмодальною;
Сприйняття середовища	навколишнє середовище сприймається учнями без певних чітких просторових меж і чітко фіксованих часових інтервалів.

Продовження таблиці 1.2

Сприйняття навколишнього середовища як цілісного	положення є найважливішим, оскільки сприяє усвідомленню учнями функціональної структури навколишнього середовища, яка за своїми законами впорядковує розмаїття явищ чи об'єктів, котрі є її складовими, а також забезпечує організуюче та детермінуюче сприйняття окремих елементів навколишнього середовища, як цілісності
--	---

Людина, стверджує Ю.К. Бабанський, як продукт соціального середовища змінюється в залежності від змін соціальних умов життя. У цьому плані особистість людини відображає також історичні особливості соціальних умов її життя. За умови корінних змін соціальних умов змінюється і весь духовний світ людини [20].

Відтак, стверджує І.Д.Бех, у свідомості дитини формується стійке уявлення, що певні моральні вимоги - це спосіб розв'язання тих чи інших її практичних завдань [54].

1.2.1. Методичні основи екологічного виховання школярів з порушеннями інтелекту

Шлях до високої екологічної культури лежить через ефективну екологічну освіту.

Для успішної реалізації педагогічних технологій екологічного виховання потрібно дотримуватися кількох принципів [39]:

- дотримання цілісного підходу в розвитку особистості (тобто одночасний вплив на інтелектуальну і емоційну сфери дитини);

- точна націленість на вікові і особистісні особливості індивідуального розвитку;
- забезпечення наступності у вихованні екологічної культури дітей від молодшого до старшого віку;
- соціокультурна спадкоємність (звернення до коріння народної педагогіки);
- суб'єктність (дитина є активним учасником екологічної діяльності);
- облік обласного потенціалу і конкретної соціально-економічної ситуації;
- підняття рівня загальної і особистої екологічної культури самих учителів.¹

Формування початкових основ екологічної культури вимагає введення конкретних методів, форм роботи і зміст, а також створення умов, необхідних для постійного спілкування з природними об'єктами.

Використання різних методів і засобів, що відповідають віковим можливостям дітей, в тому числі збільшеної активності і самостійності сучасних молодших школярів, дозволяє вчителю зробити природу важливим фактором всебічного розвитку дитини.

У зв'язку з цим, як відзначають І.Н.Моїсеєва і Ю.Г.Нікітіна, на сьогоднішній день особливу актуальності набуває пошук методик, можливостей, прийомів навчання і діагностики екологічного виховання, що забезпечують формування ціннісного звернення до природи, аналіз своєї поведінки, поведінки інших людей, здатність впевнено діяти з опорою на власні знання, що в кінцевому підсумку забезпечує розвиток екологічної компетентності у дітей [51].

При цьому до цих пір залишаються цікавими для молодших школярів такі форми роботи як: екологічна екскурсія, екоатер, дидактичні гри з використанням природних матеріалів, творчі та дослідні проекти, перегляд кінофільмів про навколишнє середовище, випуск стінгазети, виставка виробів з природного матеріалу, рейдсмотри, акції, туристичні

зльоти, конкурс плакатів, постановка екологічних казок, створення екологічних куточків.

Серйозним ресурсом виховання у молодших школярів екологічної культури є позакласна робота. дітей особливо захоплюють свята: «День птахів», «Свято квітів», «В гості до Весни» і т.д. Завдяки цьому створюються умови для формування пізнавальних потреб і творчого розвитку особистості дитини. діти крім споруджено Скворешніках для птахів, вчатья формулювати гасла для плакатів на захист природного світу, пишуть журнали, школьні газети складають Есе та вірші, тим самим уподібнюють себе об'єктам природи [7].

До інтерактивним методам, використовуваним в екологічному освіті та вихованні, відносяться: дискусія, евристична бесіда, «Мозковий штурм», рольові, «ділові» гри, тренінги, кейс-метод, метод проектів, групова робота з ілюстративним матеріалом, обговорення відеофільмів, методики ТРВЗ, дослідницька, проектна діяльність і ін [7].

Застосування інтерактивних форм і методів сприяє процесу активізації пізнавальної діяльності. Вони дозволяють підносити матеріал в доступній, цікавій, яскравою і образній формі, сприяють, викликають інтерес до пізнання, формують комунікативну, особистісну, соціальну, інтелектуальну компетенції, сприяють кращому засвоєнню знань, створенню ситуацій успіху, що є потужним стимулом для учнів.

В цілому, всі форми, методи і засоби організації екологічного освіти і виховання в початковій школі поділяються на традиційні, активні, інтерактивні, інноваційні [36]:

- урок як традиційна форма (вступні, тематичні уроки, уроки-лекції, уроки-бесіди та ін.);
- спеціальні уроки (самостійна робота учнів, навчальні дискусії, рольові ігри);
- позакласна і позашкільна робота (дослідницький метод, експеримент, вирішення екологічних завдань);

- факультативи, лекції, розповідь, перегляд кінофільмів, різні види екскурсій, використання засобів масової інформації.

Причому, щоб розвинути у дитини правильне поводження з природою, виховну роботу необхідно проводити упорядковано і цілеспрямовано, вдаючись до використання краєзнавчого матеріалу, з урахуванням наступності та поетапного занурення, ускладнення знань.

Коли дитина вливається в практичну діяльність, він активно залучаються до навчально-виховний процес, відчуваючи при цьому позитивні емоції.

Навчати дітей екологічним правилам найбільш результативно в зрозумілою їм формі, опускаючи складну термінологію, не знижуючи при цьому екологічної коректності викладу. Не слід робити предмет теоретичним, абстрактним. У зв'язку з цим, ґрунтуючись на аналізі відомих наукових публікацій провідних вчених в галузі педагогіки, можна стверджувати, що ігрова діяльність молодших школярів грає першорядну роль в екологічному вихованні та є універсальною. Адже саме молодший шкільний вік специфічний тим, що його можна розглядати як перехідний період, коли провідною діяльністю є ігрова діяльність, до періоду, коли провідною діяльністю є навчальна [34, 46].

При цьому слід зазначити один дуже важливий момент: діти беруть участь в іграх добровільно, без якого-небудь примусу. Зробити гру засобом екологічного виховання – значить впливати на її структуру, навчити дітей мислити, виявляти зацікавленість до навколишнього, діяти з різними предметами і об'єктами живої і неживої природи, і способам повноцінного спілкування з нею. [46]

Екологічне навчання і виховання через гру є самим результативним і природним. Воно допомагає виробити у дітей основи екологічних навичок, закріпити елементарні наукові уявлення, про природі і взаємозв'язках в ній, виховати емоційне і моральне ставлення до всього живого. Педагогічно грамотне керівництво ігровою діяльністю дозволяє розширити

кругозір молодших школярів, залучити в природоохоронну роботу велике число школярів, допомагає виховувати в дітях почуття відповідальності за стан природи.

У процесі екологічного виховання і навчання можна використовувати різноманітні види ігор: ігри-подорожі, рольові, ситуативні, ігри-змагання (КВК, турніри), різні рухливі ігри, а також ігри, які включаються в програми різних свят, присвячених сезонних явищ («Свято врожаю» «Золота осінь») і різних екологічних дат («День Землі», «День води») [22, 37].

На кожному етапі екологічної освіти і виховання гри виконують свою роль. Так, цінність дидактичних ігор не тільки в тому, що вони розвивають розумові здібності, але і в той вплив, який вони надають на становлення особистості дитини. Дуже корисні в цьому плані дидактичні ігри з різним природним матеріалом, наприклад, з квітами, корою дерев, плодами, листям, насінням. Серед таких ігор можна назвати наступні: «Дублювання», «Дізнайся на смак», «Коріння і вершки », « Чиї листя? ». Метою даних ігор є поповнення уявлень молодших школярів про властивості і якостях різних об'єктів природи, їх уточнення і конкретизація [55].

Таким чином, в початковій школі необхідно викладати екологію в будь-якій формі, з використанням різних засобів, у тому числі і з використанням екологічних ігор. Використання ігрових технологій є одним із способів досягнення свідомого і активної участі учнів в самому процесі навчання. Однак будь-який вид гри принесе користь молодшому школяреві, якщо вона правильно організована і проведена [6].

При цьому кожна гра повинна бути визначена змістом програмного матеріалу і переслідувати виховні цілі. У той же час, як підкреслює І. А. Саушкіна, «хотілося б застерегти своїх колег від надмірного захоплення масовими іграми на шкоду іншим формам роботи.

Важливі не окремі заходи, а добре продуманий безперервний процес діяльності по вивченню, збереженню і покращенню природного середовища».

Роздумуючи над шляхами вдосконалювання людини, не можна не бачити, що воно відбувається насамперед через передачу необхідних якостей від людини до людини, від покоління до покоління за допомогою культури й освіти. А це значить, що нові вимоги, що пред'являє сучасна цивілізація до Homo sapiens, можуть бути реалізовані насамперед через зміни в змісті і формах освіти [59].

За останнє десятиліття сформувалися три основні моделі екологічної освіти [14].

Таблиця 1.3

Моделі екологічної освіти

Однопредметна модель.	Припускає вивчення екології як самостійного предмету.
Багатопредметна.	Припускає глибоку екологізацію змісту традиційних навчальних предметів.
Змішана.	Впроваджується з урахуванням особливостей традиційних навчальних предметів (екологізацією їх), і цілісно в самостійних інтегрованих курсах екології

Екологічне виховання можна знайти й у структурі національно-патріотичного виховання молодших школярів, яке покликане формувати національний світогляд підрастаючого покоління, глибоке розуміння основних засад держави та права та активну життєву позицію [2].

Термін «екологія» був вперше запропонований Е.Геккелем ще у 1866 році [26]. На основі цього визначення побудовані інші, більш сучасні. Зараз екологію розглядають у широкому та вузькому значенні.

У сучасній науці поняття «екологія» характеризується «єдністю біологічного, соціального, економічного, технічного, гігієнічного факторів життя людей» [19].

Характерною особливістю концепцій екологічного виховання різних педагогічних шкіл є аналіз впливу природи, її явищ і процесів на становлення особистості школяра - його соціальний, фізичний, інтелектуальний, художньо-естетичний розвиток [19].

Екологічне виховання - це систематична педагогічна діяльність, спрямована на розвиток в учнів екологічної культури [19].

Пізнання навколишнього світу розпочинається з накопичення чуттєвого досвіду, фактичного матеріалу, який осмислюється з метою асоціації системи знань, адекватної навколишній природі з її зв'язками залежностями. Учні початкових класів важко уявляти незнайомі предмети або явища природи. [35].

1.2.2. Педагогічні засоби екологічного виховання молодших школярів спеціальної школи

Екологічне виховання одне з нових напрямків в педагогіці, яке відрізняється від традиційно сформованого «ознайомлення дітей з природою». Екологічне виховання - «це формування у дітей екологічної свідомості як сукупності знань, мислення, почуттів, , що допомагає розуміти навколишню дійсність як середовище проживання і як естетична довершеність і орієнтує на дбайливе до неї ставлення, що дозволяє заздалегідь передбачати і запобігати негативні наслідки промислового освоєння природних багатств [5].

Формування екологічної свідомості процес складний і тривалий. І найперша умова його результативності - вихід навчання за межі підручника" [40].

Справді, хоч якими захоплюючими й цікавими не були б розповідь учителя й матеріал навчальної книжки, навколишній світ в усій своїй красі і неповторності відкриється перед учнем лише тоді, коли він сприйматиме його безпосередньо.

Яким чином зробити, щоб із самого малечку дитина росла активною, сумлінною, чуйною по відношенню до природи і її захисту? Одним із дієвих засобів, що можуть посприяти активізації природоохоронної поведінки школярів вважають постійне ознайомлення учнів з природою своєї місцевості, що здійснюється шляхом спостережень" [47].

Учні можуть вивчити стан забруднення водних ресурсів краю, склад риб і тварин, птахів у місцевих водоймах; вести щоденні спостереження за погодою; досліджувати водні джерела та спостерігати за їх станом [20, 69].

В даний час екологічна освіта і виховання в початковій школі стає все більш пріоритетним напрямком в педагогічній теорії і практиці. Екологічне виховання - актуальна проблема. Це пов'язано з важкої екологічною ситуацією на Землі, яка визначає нагальну необхідність формування нового екологічного мислення [69].

Одна з причин такого становища - екологічна неграмотність більшості населення і невміння передбачити наслідки втручання людини в природу. У нашій країні різноманітна флора і фауна. В руках людини краса і багатство рідної землі. Прагнення отримати миттєву вигоду, не думаючи про збиток, що наноситься природі і суспільству, крайня заниженість моральних цінностей і багато іншого вказує на низьку екологічну культуру взаємини з навколишнім середовищем [66, 72].

Екологічне виховання повинно починатися з раннього дитинства. Діти сприйнятливі до добра. І в цю пору слід закладати моральні основи, розвивати почуття прекрасного, вміння бачити красу природи. Молодший шкільний вік - етап формування цих основ. Базовим у розвитку екологічної культури молодших школярів виступає рівень якого вони набули в дошкільному віці.

Новий ступінь розвитку дитини пов'язується з набуттям нею екологічно орієнтованого особистого досвіду за рахунок [12]:

- спостережень різних станів навколишнього середовища, що супроводжуються роз'ясненнями вчителя, вихователя;
- виконання запропонованих правил поведінки та поводження з представниками тваринного і рослинного світу;
- емоційних переживань;
- естетичної насолоди красою природи і творчого втілення своїх вражень в усних розповідях, малюнках;
- відчуття потреби в знаннях екологічного змісту;
- дбайливого ставлення до використовуваних предметів, продуктів харчування і т.д .;
- спостереження за діяльністю дорослих щодо поліпшення навколишнього середовища та власного посильної участі в ній.

Щоб повноцінно здійснювати екологічний розвиток дітей з порушеннями інтелекту, система роботи в початковій школі повинна поєднуватися з роботою сім'ї в цьому напрямку. Адже саме в родині закладаються основи гуманного ставлення до природи. Сім'я дає перший досвід взаємодії з природою, долучає до активної діяльності в природі [66].

Провідною тенденцією занять в групі продовженого дня є інтеграція. Вона передбачає взаємопроникнення різних видів діяльності (спостереження, дослідження, бесіда, гра, екологічні вікторини та ін.).

Робота з екологічного виховання учнів молодших класів спеціальної школи в групі продовженого дня передбачає вирішення низки завдань [61]:

- розширення екологічних знань;
- підвищення екологічної культури;
- розвиток потреб гармонійного спілкування з природою;
- збагачення кругозору дітей;
- розвиток спостереження, уваги, пам'яті, мислення;

- розвиток почуття співчуття, співпереживання представникам тваринного і рослинного світу;

- прищеплення дбайливого ставлення та любові до природи.

Для вирішення названих завдань в групі продовженого дня з екологічного виховання сплановани заняття, об'єднані в цикл «Зелений тиждень».

Цикл занять «Зелений тиждень» ділиться на п'ять розділів [51]:

1-й - «Екологічні бесіди». Бесіди розширюють екологічні знання, формують дбайливе ставлення до природи. Під час бесід діти знайомляться з фактами зникнення рослин і тварин, обговорюють історії правильного і неправильного поводження в природі, долучаються до світу природи, до розуміння її цінності в житті кожної людини, до розуміння своєї причетності до заощадження і захисту природних мешканців, що живуть поруч з нами в одному земному будинку.

2-й - «Екологічні читання». Це отримання додаткової інформації екологічного характеру з художніх творів В. Біанкі, М. Пришвіна, Л. М. Толстого, С. Єсеніна, А. С. Пушкіна, Ф. Тютчева, В. Чаплін та інших. Для поетів природа є джерелом натхнення. Через вірш діти бачать красу природи. Розповіді та казки вчать бережного ставлення до навколишнього світу, розвивають пізнавальний інтерес до тварин нашого краю.

3-й - «Екологічні ігри». Гра - важлива форма екологічного виховання. Граючи, учні набувають різноманітний досвід взаємодії з природою: граючи, вони виконують цілком конкретну природоохоронну роботу; граючи, вони засвоюють правила поведінки в навколишньому середовищі; граючи, вони стають добрими, чуйними, чуйними до чужої біди.

Гра збагачує особистий досвід учнів прикладами позитивної взаємодії з навколишнім їх середовищем. Гра цікава, захоплююча. Вона насичена образами і наочністю, які залишаються в дитячій пам'яті. Існує

велика різноманітність ігор екологічного характеру (ігри-подорожі, пізнавальні ігри, творчі ігри, вікторини тощо) [27].

4-й - «Час творчості». Великий емоційний сплеск дають заняття, на яких діти малюють або щось майструють. На цих заняттях вони вчаться бачити і зображувати красу природи. Школярі включаються в творчу діяльність, результатом якої бувають їх власні малюнки, аплікації, колективні роботи.

5-й - «Загадки природи». Розширенню кругозору, розвитку спостережливості, мислення, кмітливості сприяють загадки. Існує безліч народних і авторських загадок про живу і неживу природу, про пори року і явища природи. Також молодші школярі з великим задоволенням і з творчим підходом беруть участь в творі своїх власних загадок на екологічну тему.

Крім цього необхідно пам'ятати, що одним з найважливіших умов формування екологічної культури є безпосередні спостереження дітей за об'єктами і явищами природи. Великий і різноманітний матеріал для спостережень дають прогулянки. Учні знайомляться з тим, що знаходиться біля школи і в сусідньому парку, вчаться спостерігати за природою [24].

Крім традиційних форм екологічного виховання молодших школярів в даний час стають все поширенішими такі інноваційні форми, як природоохоронні акції.

В основі побудови позакласних занять з екологічною спрямованістю у спеціальній школі лежать такі цільові установки [14]:

- формування цілісного уявлення про природне і соціальне оточення, як середовище життя, праці і відпочинку людини;
- розвиток вміння сприймати оточуючий світ за допомогою органів почуттів і пізнавального інтересу і здатність до причинного пояснення при аналізі фактів і явищ навколишньої дійсності;
- навчання молодших школярів методам пізнання навколишнього світу;

- виховання естетичного і морального ставлення до середовища життєдіяльності людини, вміння вести себе в ньому відповідно до загальнолюдських норм моралі.

Ефективність формування екологічної культури молодших школярів у процесі позакласної роботи досягається, якщо [25]:

- забезпечується формування екологічної свідомості, знань і досвіду діяльності щодо збереження природи;

- реалізуються комплексні завдань екологічного виховання: освітні, виховні та оздоровчі [43].

Різноманітна діяльність учнів реалізується у всіх типах позакласних занять [22]:

- індивідуальних,
- групових,
- масових.

Індивідуальні заняття передбачають виконання учнями спостережень як окремих видів рослин, тварин, грибів і т.д., так і природних співтовариств, розташованих в околицях школи, про взаємний вплив людини і живої природи [22].

Групова позакласна робота найуспішніше протікає в дитячих об'єднаннях за інтересами (гуртках). У них займаються школярі, що проявляють найбільший інтерес до вивчення взаємозв'язків людини з живою природою. Програма екологічного гуртка повинна відбивати всі аспекти змісту екологічного освіти [22]:

- науково-пізнавального;
- ціннісного;
- нормативного;
- практично-діяльнісного.

Одже, забезпечення учнів системою форм і методів впливу на дитину, яка відповідає віковим особливостям молодших школярів з порушеннями інтелекту, комплексний підхід до виховного процесу,

організація взаємодії дитини з навколишнім середовищем, вплив на емоційно-чуттєву сферу особистості школяра - умови, при яких екологічне виховання забезпечить ефективний розвиток екологічної культури особистості.

1.3. Українські звичаї і традиції як засіб екологічного виховання учнів

Відчуження від природи, ігнорування її законів, нещадна експлуатація та споживацьке ставлення до природних ресурсів, в кінцевому підсумку призвели до тяжких екологічних наслідків. Глибокі цивілізаційні зрушення, розвиток промисловості змінили не тільки навколишнє середовище, але і характер духовного світу людини. Поняття краси, доброзичливості, співчуття, співпереживання стають винятком, а не нормою життя. Духовне зuboжіння людини привело до відчуження людини від природи [58].

Все це обумовлює переосмислення багатьох уявлень про людину, суспільство, культуру, природу, навколишнє середовище як системі життя людства і вимагає виховання «нової» людини, становлення екологічної культури особистості і суспільства.

В усній народній творчості як ніде збереглися особливі риси характеру народу, властиві йому моральні цінності, уявлення про добро, красу, правду, працьовитість. Знайомлячи дітей з народною творчістю, ми залучаємо їх до моральних загальнолюдських цінностей [58].

Звернення до джерел народної культури істотно підвищує виховний потенціал екологічного виховання і є важливим фактором успішності процесу формування екологічної культури дітей. Крім цього, використання примовок, скоромовок, прислів'їв на будь-якому навчальному занятті - це підтримка гарного настрою, радісних почуттів в колективі школярів з порушеннями інтелекту, засіб задоволення потреби дітей у творчості [64].

Програма виховання спеціальної школи спрямована на підвищення екологічної культури дітей через включення в навчальний матеріал народних казок, прислів'їв і приказок, загадок, легенд, адже в них міститься колосальний досвід наших предків, які тисячоліттями спостерігали, зіставляли, шанували керують світом закони і пристосовувалися до них [42].

В даний час існує необхідність формувати правильне екологічне мислення і поведінку в ранньому віці. Специфіка екологічних знань полягає в тому, що вони базуються на системі знань з багатьох наук.

Екологічні знання, що містяться в фольклорі, доводяться до дітей в доступній формі: в формі розповіді, коротких афористичних висловів, ігри. Яскраві образні повчання легко запам'ятовуються дітьми. На чуттєвому рівні діти отримують уявлення про універсальність [57].

Екологія в етносі займає особливе місце серед різноманітних засобів виховання екологічної культури, яка розкривається в традиціях дбайливого ставлення до навколишнього світу і передається з покоління в покоління через різні елементи культури - міфологію, релігію, творчість.

Народна екологічна культура, як певний комплекс знань, умінь і навичок, накопичувалася по крупицях, століттями ретельно відбиралася, систематизувалася і надійно закріплювалася в звичаях, традиціях, обрядах, стереотипі поведінки, в неписані закони і правила взаєминах з природою. Народний екологічний досвід представляє собою величезний педагогічний інтерес, так як без нього важко вижити не тільки серед дикої, суворою, але і окультурені природи [57].

Останнім часом спостерігається підвищення інтересу до етнопедагогічного дослідженням, в тому числі і різних питань формування екологічної культури молодших школярів з порушеннями інтелекту. Це пов'язано і з усвідомленням суспільством наступності національної та загальнолюдської духовної культури [18].

З давніх-давен існують в народі екологічні цінності формують строгі екологічні норми, втілені в педагогічні ідеї, традиції, звичаї. Народна педагогіка має в своєму розпорядженні величезною кількістю екологічного матеріалу, що не вичерпав своїх виховних можливостей.

Багатотомовий досвід народу - скарбниця народної культури, народної екології. Л.Т.Іонін писав: «Необхідно знищити традицію і ви позбавите соціальний організм його захисного покриву і приречете його на повільного, але неминучого процесу вмирання» [54].

І до цього дня безсмертні засоби народної педагогіки: пісні, казки, загадки, прислів'я та приказки. Сила і краса народної душі втілена в фольклорі. У ньому показано дбайливе ставлення до природи, прагнення людини пізнати навколишній світ.

Важливе місце відводиться **загадкам**. Народні загадки - ефективний засіб екологічного виховання школярів. Загадок багато. Є загадки-описи, загадки-питання, загадки-завдання. Всі вони носять навчальний і розвиваючий характер і з давніх часів представляють чудовий навчальний матеріал [4].

У загадках міститься пізнавальний матеріал, який збагачує школярів відомостями про представників рослинного і тваринного світу, що поглиблює екологічні уявлення. У загадках зливається образність, поетичність і погляди народу на природу, її мешканців. Повсякденні буденні предмети загадка робить дивно цікавими, далекі і таємничі сили природи стають більш зрозумілими і близькими [4].

Особлива увага приділяється **прислів'ям**, в яких міститься народна мудрість. Завдяки образності, завершеності думки прислів'я впливають не тільки на розум, але і на почуття дітей. Стверджуючи високі моральні поняття, вивірені досвідом поколінь, вони виховують чесність, любов до природи, праці. Цим і визначається їх роль в екологічному вихованні.

Народна пам'ять зберігає безліч **прикмет**, які є народною наукою, оскільки є своєрідною системою народних знань про природу, її явища. У

них зафіксовані причинно-наслідкові зв'язки явищ, що відбуваються і змін у природному середовищі, осмислення яких сприяє вихованню матеріалістичного світогляду [4, 58].

Величезним педагогічним потенціалом володіють **казки**. Народна казка - це моральний урок. У них міститься багатий матеріал про рідну природу, тваринний і рослинний світ. Яскраво представлені в казках і об'єкти неживої природи. Казки у вихованні екологічної культури школярів відіграють особливу роль, так як в них відображено дбайливе ставлення народу до природи. Казки, створені народом, сприяють розвитку емоційно-естетичного ставлення до природи, що в певній мірі служить подолання споживацького підходу до неї [18].

Велике виховне значення в екологічному вихованні мають **свята**, які у всій повноті відбили взаємини людини з природою. У них втілилися уявлення наших предків про природу, як продовження самих себе, а про себе як про органічний частини навколишнього світу [18].

У кожного народу свої традиції спілкування з природою. Кожен народ дбайливо зберігає екологічні заповіді предків. Найбільш яскраво вони виражені у малих етносів, в світогляді яких до сих пір зберігається «олюднення» природи, відчуття її болю, як свого власного. Вони не володіли науковими знаннями, але мали колосальний емпіричний досвід, вміли спостерігати, шанували керують світом закони і пристосовувалися до них, адже без цього вони б не змогли вижити, а особливо в наших кліматичних умовах [58].

У традиційній культурі наших предків дитина з малих років відчувала спорідненість, єдність з навколишнім світом, розуміла, що навколишній світ і людина створені за одним і тим же законам. Але, на жаль, в даний час людина порушила гармонію у відносинах з навколишнім світом, і це привело до страшних екологічних лих. виправити це не можливо поки людина [57]:

- не усвідомлює свою спорідненість і зв'язок з природним оточенням, спільним домом всіх живих істот;
- не відмовиться від усталених стереотипів мислення, що в цьому будинку все для неї;
- не позбудеться від безпечності і усвідомить відповідальність за долю всього живого;
- опанує нову стратегією гармонійних взаємин з навколишнім світом.

Тому важливо основи екологічної культури закладати в дитинстві. Подальше ставлення дітей до природи багато в чому буде залежати від того, наскільки глибоко будуть виховані естетичні та моральні ставлення до природних об'єктів.

Основними ідеями у вихованні екологічної культури школярів з інтелектуальними порушеннями є [32]:

- ідея будинку (від свого будинку, малої батьківщини до розуміння глобального світосприйняття - «Земля наш спільний дім»);
- ідея цілісності і загального взаємозв'язку («все пов'язано з усім»);
- ідея праці в перетворенні навколишнього середовища.

А вивчення екологічного досвіду народу дозволяє сформувати у дитини з порушеннями інтелекту систему моральних цінностей, новий погляд на навколишній світ і своє місце в ньому.

Виховна програма спеціальної школи повинна бути спрямована на підвищення екологічної культури дітей, а включення в зміст навчального матеріалу міфів, легенд, казок, прислів'їв і приказок, одухотворених і олюднених образів природи налаштовує дитину на особливе ставлення до природи - як живої, яка потребує участі людини, взаємодіє з нею [61].

При цьому враховується і те, що сама природа заклала обумовлено соціальне призначення дитинства - адаптація дитини до природи і суспільства. Природна чутливість її спрямована на пізнання

навколишнього світу, в першу чергу, природного, на активне привласнення загальнолюдських цінностей і нормативів поведінки. Знайомлячись з народною творчістю, дитина на чуттєвому рівні отримує уявлення про навколишній світ [48].

З давніх часів у різних народів складалося культове ставлення до дерев як втілення безпосередній рослинної сили. На заняттях діти знайомляться з традиціями, пов'язаними з рослинами (Івана Купала, Трійця, Новий рік). Особлива увага приділяється символу нашої Батьківщини - калині, про яку народом складено безліч творів [53].

Образи звірів і птахів наповнюють усна творчість всіх народів світу. При вивченні царства тварин на заняттях використовуються і казки, і прислів'я з приказками, і народні прикмети, загадки. Важливе місце відводиться казкам з екологічним змістом, в яких в образній формі розповідається про взаємодію організмів в природі, про різноманітних харчових зв'язках, порушення яких загрожує катастрофою всього життя [38].

Свята і обряди різних народів переплітаються і з однаковим повагу відзначаються. Тому на позаурочних заняттях приділяється увага і святковим дням, які в усій повноті відбивають взаємини людини з природою, розкривають ідею єдності людського і природного початку, їх спільні корені, розвивають естетичне, добре, дбайливе ставлення до рідної природи - тому загальному, що об'єднує всіх нас незалежно від національної приналежності [38].

При роботі з приказками та прислів'ями діти не тільки вчать розуміти і пояснювати їх глибинний сенс, але і вчать знаходити і порівнювати прислів'я різних народів. Вони вчать підбирати найточнішу і влучну прислів'я або приказку, яка підходить до тієї чи іншої ситуації, збагачуючи при цьому не тільки свій багаж екологічних знань, але і словниковий запас.

Використання творів народної творчості дозволяє виховну діяльність з вивчення навколишнього світу зробити більш творчою, бажаною і цікавою для дитини, розвинути її пізнавальний інтерес. Прагнення проникнути в суть явищ, знайти відповіді на численні «чому». В силу цього навчально-виховна діяльність спеціальної школи має більше можливостей для формування інтелектуальних, емоційних і дієво-вольових якостей, що створюють основи для відповідального і доброго ставлення учнів до середовища [18].

І особливу роль в цьому займають дитячі роки - дошкільний і особливо молодший шкільний вік.

Формування екологічної культури школярів через використання творів народної творчості можливе при виконанні таких умов [18]:

- наявність літератури або скарбнички з народними загадками, прислів'ями та приказками, казками, міфами і повір'ями, скоромовками, прикметами;
- наявність сценаріїв і описів традицій і свят;
- володіння педагогом художніми засобами, артистизмом, високим педагогічною майстерністю;
- активну участь всіх школярів.

У необхідності підвищення екологічної культури підрастаючого покоління на сучасному етапі розвитку суспільства вже ніхто не сумнівається. А використання для цього скарбів народної творчості сприяє не тільки підвищенню екологічної грамотності учнів, присвоєння того безцінного екологічного досвіду минулих поколінь, але і допомагає прищепити почуття любові до Батьківщини, гордості, долучити до культурної спадщини [29].

Даний досвід роботи дає можливість [29]:

- урізноманітнити методи і форми екологічного виховання;
- залучення більшої кількості дітей до вивчення своєї культури;
- поглиблення естетичного сприйняття навколишнього світу;

- виховання почуття патріотизму у дітей з раннього шкільного віку.

РОЗДІЛ 2

СФОРМОВАНІСТЬ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

2.1. Методика дослідження екологічної культури у школярів з інтелектуальними порушеннями

Екологічна культура, є складним багатоаспектним явищем, в даний час стала об'єктом вивчення самих різних наук. Дослідженням екологічної культури займаються історія, філософія, культурологія, соціологія, педагогіка та інші науки. Кожна область знання піднімає свій пласт питань і проблем, пов'язаних з екологічною культурою.

Індивідуальна екологічна культура, що представляє собою сукупність особистісних якостей, що визначають ставлення людини до навколишнього світу, розвивається під впливом громадської культури, і має ті ж ціннісні орієнтації, що і екологічна культура соціуму.

У той же час сукупність рівнів індивідуальної екологічної культури кожної людини визначає загальний рівень екокультури даної соціальної групи. Таким чином, ми отримуємо замкнуту двоелементну систему, де один з елементів визначає рівень іншого. У нашому суспільстві екологічна культура знаходиться на дуже низькому рівні, екодеструктивності елементи суспільної культури переважають над екофільними визначають споживацько-руйнівне ставлення до природи як суспільства в цілому, так і окремих індивідів [68].

При цьому рівень екокультури особистості також дуже низький. Цим визначається низький рівень загальної екологічної культури. Порочне коло замикається. Щоб розірвати його, потрібно змінити один з елементів, і це повинна бути екологічна культура особистості, так як від її сформованості залежить рівень екологічної культури суспільства в цілому. Тому першочерговим завданням стає цілеспрямоване формування високої

індивідуальної екологічної культури, що забезпечить зміну культури суспільства в бік превалювання екофільних якостей і підвищення її рівня до високого [63].

Варто відзначити, екологічна культура досить складне інтегральне утворення особистості, що має складну структуру, до складу якої входять: екологічна свідомість, екологічне мислення, екологічна ставлення і поведінку. З точки зору Г.В. Васюкова, екологічна культура розуміється як частина загальної культури, регулятор взаємовідносин людини і природи, що передбачає свідому орієнтацію діяльності людей на основі принципів екологічної етики, яка орієнтує на дотримання екологічних законів, норм, правил [29].

Важливість розвитку екологічної культури в молодшому шкільному віці має особливу значущість для придбання такої риси, як дієвість, яка виражається в активній діяльності дитини, спрямованої на дотримання раціональної поведінки в природі.

Таким чином, перш ніж формувати екологічну культуру молодших школярів, необхідно виявити рівень сформованості окремих її компонентів: когнітивний (визначення екологічних знань, інтересу до навколишньої природи), емоційно-мотиваційний (визначення мотивів поведінки, установок по відношенню до навколишньої природи в чуттєвому прояві), діяльнісний (визначення діяльності дитини по відношенню до навколишнього тваринного та рослинного світу, сформовані вміння і навички правильного і доцільного поведінки) [29].

Аналіз досліджень і публікацій, теоретичних засад формування екологічної культури та компетентності у школярів, з'ясування її сутності та структури розглядаються в дослідженнях С.Бондаря, С.Головіної, О.Гуренкової, С.Жданової, Д.Єрмакова, К.Корсака, О.Колонькової, А.Маркової, Н.Пустовіт, Дж.Равена, Л.Руденко, В.Стрельнікова, Л.Титаренко, А.Хуторського, С.Шмалей, І.Ящук та ін.

Завданнями констатуючого етапу дослідження були:

- 1) визначення загального рівня сформованості екологічної культури молодших школярів з порушеннями інтелекту;
- 2) емпіричне вивчення компонентів екологічної культури школярів, а саме: мотиваційного, ціннісного, емоційно-вольового, гностичного.

При проведенні дослідження використовувалися комплексна анкета дослідження екологічної культури школярів [55] та комплексна анкета по вивченню компонентів екологічної культури учнів бланк якої представлено у таблиці 2.1.

Експеримент проводився в індивідуальній формі у зручний для учнів час. Початку анкетування передувал інструктаж: перед використанням спробуй оцінити своє відношення до природи по відповідях на запропоновані питання.

Експериментатор ставив питання анкети учням з інтелектуальними порушеннями і заносив відповіді школярів у запропонований бланк відповідей, оцінюючи їх по бальній системі.

На основі отриманих даних було розроблено **рівні сформованості екологічної культури школярів з інтелектуальними порушеннями**, а саме:

Високий рівень (32 - 50 балів) Твоє відношення до природи недостатньо осмислене, іноді ти її переоцінюєш. Треба частіше аналізувати власні відчуття і переживання, думки і дії. Це допоможе зробити відношення до природи визначенішим і ефективнішим для самовиховання засобами природи. Системні знання про екологічні закономірності, екологічні проблеми людства та шляхи їх розв'язання.

Середній рівень (16- 31 бали). Мабуть, відношення до природи усвідомлюється тобою глибоко і правильно. Проте ти розумієш, що деякі обрані тобою відповіді говорять що не усе в цьому відношенні благополучно. Постарайся бути уважнішим до природи і поведінки навколишніх людей, виступай за захист довкілля, частіше цікався творами

мистецтва, це допоможе зробити твоє відношення до природи дієвішим. Досить глибокі знання з окремих питань, але загалом недостатньо систематизовані.

Таблиця 2.1

Анкета визначення рівня екологічної культури школярів з інтелектуальними порушеннями

Перелік питань	Так	Ні	По-різному
1. Чи добре ти відносишся до природи?	2	0	1
2. Чи умієш ти відрізнити красиві явища від негарних?	1	0	1
3. Чи завжди ти бережеш красу навколо себе?	0	2	1
4. Чи заслуговують на увагу явища природи?	1	0	2
5. Чи завжди ти відносишся до природи уважно?	1	2	0
6. Чи усі явища природи тебе цікавлять?	0	1	2
7. Чи проявляється цей інтерес у вчинках?	1	2	0
8. Чи цінуєш ти новизну в природі?	1	2	0
9. Чи впливає природа на твої переживання?	0	1	2
10. Чи користуєшся ти оцінками краси природи коли розглядаєш її явища?	1	0	2
11. Чи завжди виступаєш проти тих, хто приносить природі збиток?	0	2	1
12. Чи любиш ти читати описи природи в книгах?	0	2	1
13. Чи впливає природа на твою поведінку?	1	0	2
14. Чи впливає навколишня природа на твої думки?	2	0	1
15. Чи часто прогулюєшся серед природи?	1	2	0
16. Чи доводилося тобі чимось шкодити природі?	2	0	1
17. Чи любиш ти чим-небудь займатися серед природи?	1	0	2
18. Чи часто ти байдужий до навколишньої природи?	2	1	0
19. Чи виступаєш ти проти шкоди, що наноситься природі недбайливими людьми?	0	2	1
20. Чи виникла в тебе потреба оберігати природу?	2	0	1
21. Чи часто розглядаєш природу, зображену художниками?	0	2	1
22. Чи знаєш музичні твори, в яких зображена природа?	1	2	0
23. Чи доводилося тобі складати вірші про природу?	2	0	1
24. Чи завжди сумлінно працюєш, доглядаючи природу?	1	2	0
25. Чи допомогли тобі уроки і інші учбові заняття познайомитися з красою природи?	1	0	2

Низький рівень (0 – 15 балів). Твоє відношення до природи не дуже активне. Потрібно приділити природі більше уваги, знайти в ній привабливі сторони, глибше продумувати причини її явищ, як відображена природа в мистецтві як вона впливає на поведінку навколишніх людей. Якщо ти це робитимеш регулярно, твоє відношення до природи, і тим самим до людей, стане активніше. Поверхневі, фрагментарні екологічні знання. Споживацька орієнтація.

Виходячи з критеріїв та рівнів екологічної культури школярів, визначаються показники, за якими робляться висновки про результативність екологічного виховання [55]:

- підвищення якості екологічних знань,
- переорієнтація, зміна мотивів та цінностей щодо навколишнього середовища,
- дотримання правил поведінки в природі,
- позитивні зміни у способі життя,
- участь в екологічній діяльності [55].

Дослідження компонентів екологічної культури молодших школярів передбачало застосування комплексної анкети (додаток А) по вивченню рівнів сформованості зазначених в ній компонентів, а саме: *мотиваційного, ціннісного, емоційно-вольового, гностичного.*

Результати анкети обчислювалися та розподілялися за балами

Високий рівень – 5 - 6 балів;

Середній рівень – 3 - 4 бали;

Низький рівень – 0 -2 бали.

Рівні сформованості компонентів екологічної культури характеризувалися:

Низький - природа та її об'єкти учня не цікавлять, участі в її охороні він не бере; проблемами охорони природи не опікується, хоча добросовісно доглядає за власними домашніми тваринами;

Середній - бере участь у роботі гуртка природоохоронного профілю, але активності в роботі з охорони довкілля не виявляє; бере активну участь в охороні природи, але тільки під опікою педагога чи товаришів;

Високий - бере активну участь у роботі різних природоохоронних гуртків та масових заходах, проявляє високу активність у цій діяльності; самостійно здійснює природоохоронну діяльність та залучає до неї своїх ровесників і батьків.

На основі отриманих даних було розроблено **рівні сформованості компонентів екологічної культури учнів з інтелектуальними порушеннями**, які представлено у таблиці 2.2. та Додатку Б.

Таблиця 2.2

Рівні сформованості компонентів екологічної культури учнів з інтелектуальними порушеннями (рівні/бали)

Компоненти екологічної культури учнів	Рівні сформованості		
	високий	середній	низький
	бали		
Мотиваційний компонент	8 - 10	4 - 7	0 - 3
Ціннісний компонент	5 - 6	3 - 4	0 - 2
Гностичний компонент	6 - 8	3 - 5	0 - 2
Емоційно-вольовий компонент	5 - 6	3 - 4	0 - 2
Разом	6 - 8	3 - 5	0 - 2,5

Мотиваційно-ціннісний компонент [53] утворений системою екологічних знань про природу (додаток Б).

Гностичний компонент – системаю екологічних цінностей, відношень, норм поведінки в природі, це екологічні знання [53].

Емоційно-вольовий компонент – до його змісту покладено практичні вміння, навички та технології екологічної діяльності.

Таким чином, враховуючи взаємозв'язок свідомості та діяльності у формуванні особистості, а також вплив на характер цього взаємозв'язку спрямованості особистості та домінуючого у суспільстві імперативу щодо

природи, психолого-педагогічними умовами формування в учнів екологічної культури природоцентричного типу виділено [7]:

- формування суб'єктно-непрагматичного ціннісного ставлення до природи на основі природоцентричної ідеї;
- формування системи екологічних знань;
- набуття досвіду екологічно зорієнтованої діяльності [7].

Однією з ефективних форм розв'язання екологічних проблем, раціоналізації взаємовідносин між суспільством і природою є належним чином організована система екологічної освіти і виховання, які останнім часом сформувалися в самостійну галузь педагогічної теорії і практики з відповідними принципами, методами і завданнями [7].

Кількісний аналіз отриманих даних проводився поетапно. Отримані абсолютні експериментальні дані переводилися у відносні, тобто представлялися як виражене у відсотках відношення отриманої оцінки кожного явища до максимально можливої. На основі одержаних таким чином індивідуальних оцінок прояву кожного явища, що вивчалось, визначались середні арифметичні оцінки його прояву для всіх груп досліджуваних за такою формулою [70]:

$$\mu = (x_1\rho_1 + x_2\rho_2 + \dots + x_n\rho_n) / (\rho_1 + \rho_2 + \dots + \rho_n) = \Sigma x\rho / \Sigma \rho, \text{ де:}$$

x_1, x_2, x_n – варіанти;

ρ_1, ρ_2, ρ_n – частоти варіантів;

$\Sigma x\rho$ – сума добутків варіантів на їх частоту;

$\Sigma \rho$ – сума частот.

Визначалася також оцінка кожного явища для групи досліджуваних за кількістю учнів у відсотках, яка характеризувалась явищем (його проявом, рівнем тощо), щодо загальної кількості досліджуваних у кожній групі.

Отримані кількісні дані було представлено у вигляді таблиць після чого підлягали якісному аналізу. Проведена таким чином кількісна обробка експериментальних даних та їх якісний аналіз дали змогу виявити

рівні сформованості екологічної культури та компонентів екологічної культури учнів з інтелектуальними порушеннями.

2.2. Результати експерименту та їх аналіз

Дослідження рівня сформованості екологічної культури у розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку проводилось у I семестрі навчального року на базі Чорнянської загальноосвітньої школи I-III ступенів Каховської районної ради Херсонської області у 4 класі.

Спостереження відбувалося впродовж всього навчального дня та у позаурочний час (під час самопідготовки, екскурсій, походів, відвідувань учнями громадських місць). У дослідженні приймали участь 7 учнів 4 класу з діагнозами: легка розумова відсталість та різним соціальним статусом.

Екологічна культура школяра – це сформована система наукових знань, спрямованих на пізнання процесів і результатів взаємодії людини, суспільства і природи; відповідальність за природу як національну і загальнолюдську цінність, основу життя; готовність до природоохоронної діяльності [29].

Під час проведення дослідження з учнями молодших класів було проведено анкетування для з'ясування рівня сформованості екологічної культури молодших школярів з порушеннями інтелекту.

У результаті аналізу отриманих анкет було виявлено, що школярі люблять бувати на природі, грати з однолітками, допомагати дорослим, із задоволенням збирають квіти, гриби, тощо. Але, також було виявлено, що знання школярів про природу, про її охорону, про правила поведінки у ній поверхневі і сформовані далеко не в усіх учнів [29].

На основі розробленої методики було визначено загальний рівень сформованості екологічної культури у молодших школярів з вадами інтелекту. В результаті проведеного експериментального дослідження

було отримано дані, щодо рівнів сформованості екологічної культури та сформованості компонентів екологічної культури в учнів молодших класів з інтелектуальними порушеннями, які представлені у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Дані про рівень сформованості екологічної культури школярів з інтелектуальними порушеннями (бали/рівні)

№	Прізвище, ім'я учня	Сформованість екологічної культури	
		Бали	Рівні
1	Ж.А.	22	середній
2	М.О.	12	низький
3	Л.В.	15	низький
4	П.В.	18	середній
5	М.О.	27	середній
6	В.Р.	14	низький
7	К. Н.	10	низький

Аналіз отриманих даних щодо рівня сформованості екологічної культури школярів з інтелектуальними порушеннями дав змогу визначити, що переважна кількість учнів, що приймали участь у експериментальному дослідженні мають переважно низький рівень екологічної культури.

Так, було визначено, що лише 3 учні мають середній рівень сформованості екологічної культури.

Вони мають достатні знання з окремих питань, але загалом недостатньо систематизовані. Орієнтацію на необхідність збереження та охорони навколишнього середовища, небайдужість до випадків порушення вимог до правил поведінки в ньому. Утримуються від порушень правил поведінки в навколишньому середовищі. Приймають посильну участь в екологічній діяльності.

Виявлено, що 4 учні мають низький рівень сформованості екологічних знань. У них спостерігалися поверхневі, фрагментарні екологічні знання.

Споживацька орієнтація щодо навколишнього середовища: байдужість до випадків заподіяння йому шкоди. Порушення правил поведінки в навколишньому природному середовищі. Неучасть у посильній екологічній діяльності.

Математичний аналіз отриманих експериментальних даних дав можливість визначити відсоткове співвідношення кількості учнів до виявлених у них рівнів сформованості екологічної культури, які представлено у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Дані про рівні сформованості екологічної культури школярів з інтелектуальними порушеннями (відсотки)

Рівні	Загальні показники	
	К-ть учнів	Відсотки
Високий	-	-
Середній	3	43
Низький	4	57

Представлені у таблиці дані дають змогу визначити, що 43% молодших школярів з інтелектуальними порушеннями мають середній рівень сформованості екологічної культури. У 57% учнів виявлено низький рівень сформованості екологічної культури. Високого рівня не виявлено.

Для кращого розуміння співвідношення рівнів сформованості екологічної культури школярів з інтелектуальними порушеннями у вигляді діаграми їх представлено на малюнку 2.1.

Задля з'ясування причин та складових низького рівня сформованості екологічної культури школярів було проведено дослідження рівнів

сформованості компонентів екологічної культури, а саме: *мотиваційного, ціннісного, емоційно-вольового, гностичного.*

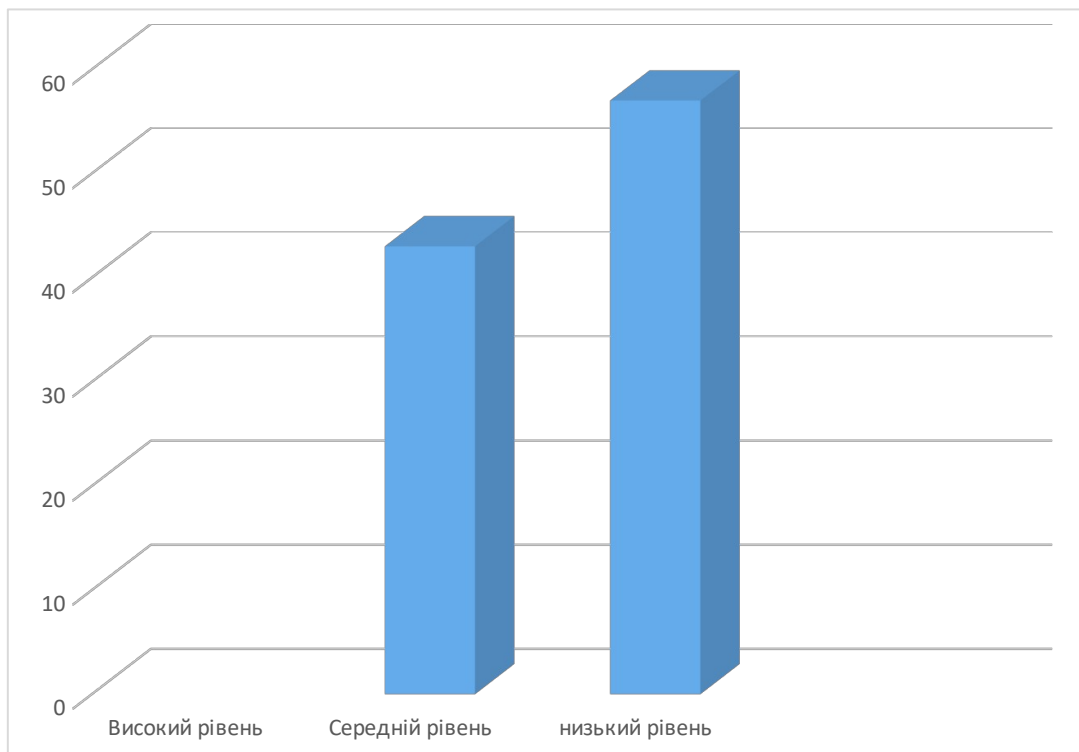

Рис. 2.1. Дані про рівні сформованості екологічної культури школярів з інтелектуальними порушеннями (відсотки)

Дослідженням компонентів екологічної культури молодших школярів передбачало застосування комплексної анкети.

Узагальнення та математична обробка отриманих емпіричних даних дали можливість з'ясувати стан сформованості компонентів екологічної культури кожного учня та узагальнений показник по кожному з компонентів. отримані результати представлено у таблиці 2.5 та рисунку 2.2.

Аналіз отриманих у результаті емпіричного дослідження даних, їх узагальнення та математична обробка дали змогу визначити, що на середньому рівні сформованості в учнів молодших класів знаходяться ціннісний компонент та гностичний компонент.

Це свідчить про те, що учні розуміють цінність природи, геніальність і велич її устрою, формування на цій основі гуманного, етичного,

Таблиця 2.5

Дані про рівні сформованості компонентів екологічної культури учнів з інтелектуальними порушеннями (рівні/бали)

№	Прізвище, ім'я учня	Компоненти екологічної культури учнів								
		Мотиваційний компонент		Ціннісний компонент		Гностичний компонент		Емоційно-вольовий компонент		Разом
		бали	рівні	бали	рівні	бали	рівні	бали	рівні	рівні
1	Ж.А.	4	С	4	С	6	В	3	С	середній
2	М.О.	2	Н	2	Н	4	С	2	Н	низький
3	Л.В.	2	Н	2	Н	3	С	1	Н	низький
4	П.В.	4	С	5	С	4	С	3	С	середній
5	М.О.	4	С	4	С	5	С	3	С	середній
6	В.Р.	1	Н	1	Н	3	С	2	Н	низький
7	К. Н.	2	Н	3	С	2	Н	2	Н	низький
	Разом	19/2,7	Н	21/3	С	27/3,8	С	16/2,3	Н	

естетичного ставлення до довкілля, подолання в них прагнень до ірраціоналістичності та споживацького ставлення при взаємодії з довкіллям.

Володіють напевному рівні системою екологічних цінностей, відношень, норм поведінки в природі. це екологічні знання, норми виконання інтелектуальних та практичних дій щодо вивчення, оцінки та поліпшення стану навколишнього середовища.

Мотиваційний та емоційно-вольовий компоненти сформовані в учнів на низькому рівні, що обумовлено їх розвитком на дефективній основі, а саме ці пізнавальні процеси є найбільш пошкодженими у дітей з розумовими вадами.

Рис. 2.2. Рівні сформованості компонентів екологічної культури учнів з інтелектуальними порушеннями (рівні)

Варто відзначити, екологічна культура досить складне інтегральне утворення особистості, що має складну структуру, до складу якої входять: екологічна свідомість, екологічне мислення, екологічна ставлення і поведінку. З точки зору Г.В. Васюкова, екологічна культура розуміється як частина загальної культури, регулятор взаємовідносин людини і природи, що передбачає свідому орієнтацію діяльності людей на основі принципів екологічної етики, яка орієнтує на дотримання екологічних законів, норм, правил [29].

Важливість розвитку екологічної культури в молодшому шкільному віці має особливу значущість для придбання такої риси, як дієвість, яка виражається в активній діяльності дитини, спрямованої на дотримання раціональної поведінки в природі. Таким чином, перш ніж формувати екологічну культуру молодших школярів, необхідно виявити рівень сформованості окремих її компонентів: когнітивний (визначення екологічних знань, інтересу до навколишньої природи), емоційно-мотиваційний (визначення мотивів поведінки, установок по відношенню

до навколишньої природи в чуттєвому прояві), діяльнісний (визначення діяльності дитини по відношенню до навколишнього тваринного та рослинного світу, сформовані вміння і навички правильного і доцільного поведінки) [29].

РОЗДІЛ 3

ПРОГРАМА ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ У СПЕЦІАЛЬНІЙ ШКОЛІ

Формування екологічної культури особистості - складний, тривалий процес, який повинен здійснюватися безперервно протягом всього періоду шкільного навчання, з урахуванням особливостей різних вікових етапів розвитку, індивідуальних і типологічних особливостей учнів. Специфіка формування даного процесу розглядалася в нашому дослідженні стосовно дітей з інтелектуальними порушеннями, тобто до учнів із стійким порушенням пізнавальної діяльності внаслідок органічного ураження головного мозку успадкованого або набутого характеру [24].

Своєрідність пізнавальної діяльності, емоційно-вольової сфери та поведінки школярів з порушеннями інтелекту значно ускладнюють процес екологічного виховання, не дозволяють їм вивчити в повному обсязі таку складну, багатоаспектну науку як екологія, побудовану на причинно-наслідкових залежностях, що спирається на розуміння законів природи, що вимагає засвоєння складних понять [48].

Використання в процесі навчання школярів з порушеннями інтелекту методики природознавства для загальноосвітніх шкіл малоефективно, оскільки не враховуються особливості їх пізнавальної діяльності.

Для олигофренопедагогіки формування екологічної культури - новий напрямок, який в даний момент проходить етап становлення. Оскільки самостійний предмет «Екологія» відсутній в навчальному плані установ спеціальної освіти, базовою основою для отримання екологічних знань є предмети природничого циклу: природознавство (5 клас), географія та природознавство (6-9 класи), завданнями яких є: повідомлення елементарних відомостей про реальні предмети, об'єкти та явища живої і неживої природи; пояснення взаємозв'язку між окремими природними

явищами, людиною і природою; формування діалектико-матеріалістичних поглядів на природу і взаємодію природи і суспільства, збагачення особистого досвіду учнів в результаті проведення систематичних спостережень за природою і природними явищами; озброєння необхідними практичними навичками і вміннями, які можливо використовувати в реальному житті [41].

З огляду на вищесказане, в процесі формування екологічної культури в учнів з порушеннями інтелекту, виникає необхідність і актуальність спеціально організованого корекційно-педагогічного впливу з метою формування у них еколого-усвідомленої поведінки, заснованої на розумінні необхідності дбайливого ставлення до природних об'єктів.

3.1. Дидактичні підстави побудови технології формування екологічної вихованості в молодших класах спеціальної школи

Мета екологічного виховання – формування у школярів з порушеннями інтелекту дбайливого ставлення до середовища проживання, що формується на базі усвідомлених екологічних знань, передбачає дотримання правових принципів, моральних цінностей охорони природи [33].

Вивчення основ екології виявляє багатогалузевий міждисциплінарний склад змісту екологічного виховання у спеціальній школі, який групується в чотири компоненти - науковий, ціннісний, нормативний і діяльнісний.

Науково - провідні ідеї, теорії та концепції, що характеризують здоров'я людини і довкілля її проживання; походження, еволюцію і організацію природних систем як об'єктів використання та охорони.

Ціннісний - екологічні орієнтації людини на різних етапах історії суспільства; цілі, ідеали, ідеї, що характеризують людину і природу як універсальні цінності; поняття економічної оцінки навколишнього

середовища, шкоди, що завдається їй, витрат, необхідних на її відновлення і запобігання шкоди [6].

Нормативний - система моральних і правових принципів, норм і правил, приписів і заборон екологічного характеру [6].

Вирішення завдань формування особистості можливе лише за умов врахування психологічних закономірностей розвитку особистості, знання індивідуальних особливостей дитини [41].

На певних етапах онтогенезу виникають новоутворення, не лише сприятливі для формування бажаних якостей особистості, але й інші — ті, що, навпаки, ускладнюють процес їх цілеспрямованого формування.

Вихованість школяра - це багатоаспектна і маловивчена проблема. Вітчизняними вченими виділено ряд видів вихованості: розумова, моральна (моральна), естетична, фізична, екологічна і т.д. [41].

При цьому екологічна вихованість не досліджували скільки-небудь цілеспрямовано: вона не розглядається як педагогічна категорія, не досліджується як компонент педагогічного процесу. На нашу думку, в педагогічному процесі поряд з іншими компонентами необхідно враховувати і екологічну вихованість, яка є реальним результатом педагогічного процесу екологічного виховання.

Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що немає єдиної точки зору в розумінні суті екологічного виховання. Так, одні автори розуміють під екологічним вихованням цілеспрямоване формування якостей особистості і рис характеру, спрямованих на охорону навколишнього середовища та раціональне використання природних ресурсів [7, 46, 59 та ін.].

Інша група авторів поряд з формуванням екологічно значущих особистісних якостей вказує на розвиток окремих сфер індивідуальності (інтелектуальної сфери - здатності до цільового, причинного і імовірнісного аналізу екологічних ситуацій; емоційної сфери - естетичного

сприйняття і оцінки стану навколишнього середовища; вольової сфери - переконання в можливості вирішення екологічних проблем).

При цьому і ті, й інші не беруть до уваги необхідність формування цілісної людини, тобто гармонійного розвитку всіх сфер його психічного світу, інтегративних особистісних і психічних якостей. Немає єдиної думки у вчених і щодо цілей екологічного виховання.

В одних джерелах мета екологічного виховання затверджується як "підготовка екологічно грамотної людини" [11, 33, 56, 75 та ін.], в інших - як "формування відповідального ставлення до природи" [46, 62, 67 та ін.], у третіх - як "розвиток екологічної свідомості" [5, 36, 50 та ін.], у четвертих - як "розвиток (виховання) екологічної культури особистості і суспільства" [9, 21, 39 та ін.]. У п'ятій групі джерел цілі екологічного виховання є сукупність попередніх: "розвиток екологічної свідомості дітей як сукупності знань, мислення, почуттів і волі, формування у них екологічної культури, готовності до активної природоохоронної діяльності" [2, 9, 19, 74 та ін.]. У шостій групі метою покладається формування екологічної особистості, яка має екоцентріський тип екологічної свідомості [46, 67, 73 та ін.].

Як видно з аналізу наведених вище та інших висловлювань, немає однозначного і загальноприйнятого визначення головної мети екологічного виховання. Одна група авторів виділяє в якості головної мети розвиток особистості, інша група авторів в якості цілей вказує на розвиток поодиноких сфер особистості або на формування деяких окремих якостей особистості. Точки зору і однієї і другої групи авторів не містять ідеї комплексного формування особистісних якостей і розвитку індивідуальності людини.

В їх роздробленості зникає та цілісність і повнота, які спочатку притаманні особистісним якостям і індивідуальності людини [45]. Таким чином, аналіз висунутих цілей екологічного виховання показав, що в них акцентується увага на формуванні певної особистості (телеологічний

аспект), що відбиває суспільні потреби, і не міститься ідеї розвитку власне людини (аспект існування).

Починаючи роботу з екологічного виховання школярів, педагогу необхідно знати наявний рівень екологічної вихованості та її якісні характеристики у більшості учнів.

Кожна людина характеризується різним ступенем сформованій екологічної вихованості, і складність роботи педагога полягає в тому, що він у своїй діяльності стикається з безліччю альтернатив. Які ознаки екологічної вихованості необхідно формувати в першу чергу? Які цілі її виховання будуть актуальними в даній групі? Який ступінь відповідності особистісного розвитку поставленої педагогом мети у різних членів групи? Щоб намітити цілі, зробити вибір форм, засобів і методів виховання, викладача необхідно хоча б у загальних рисах знати рівні розвитку екологічної вихованості учнів з порушеннями інтелекту [45].

Рівні розвитку екологічної вихованості характеризують індивіда в певний період його життя. Питання про рівні психічних і особистісних якостей розглядається в працях багатьох вчених [33]. У науковому знанні виявлено рівні розвитку окремих особистісних і індивідуальних якостей, дано звід основних ознак і рівнів їх розвитку [24].

Виходячи із загальних філософських ідей, педагогічних і психологічних уявлень про рівні розвитку формування екологічної вихованості ми розуміємо як перехід цілісності від нижчих рівнів до вищих.

Побудова технології формування екологічної вихованості

Щоб розробити технологію формування екологічної вихованості, необхідно виявити дидактичні підстави її побудови. Виникає необхідність визначити зміст педагогічної технології в цілому і технології формування екологічної вихованості як її окремого випадку; виявити суттєві її ознаки і особливості застосування в педагогічному процесі.

На цій основі визначити умови ефективного і результативного здійснення цілісного процесу екологічного виховання, розробити засоби формування і підвищення рівня екологічної вихованості школярів [39].

Так як технологія може існувати тільки як невід'ємна частина педагогічного процесу, то вона має всі його властивості. Властивості педагогічного процесу виявлені Ю.К. Бабанским, М.А. Даниловим, В.С. Ільїним, М.І. Махмутовим і ін.

З огляду на результати їх досліджень, можна визначити істотні ознаки технології. Ознаками педагогічної технології є [39]:

- цілі (в ім'я чого необхідно вчителю її застосовувати);
- наявність діагностичних засобів;
- система засобів і умов, що гарантують досягнення педагогічних цілей;
- закономірності структурування взаємодії вчителя та учнів, що дозволяють проектувати педагогічний процес;
- засоби аналізу процесу та результатів діяльності вчителя і учнів. Властивостями педагогічної технології є її цілісність, оптимальність, результативність, застосовність в реальних умовах школи.

Таким чином, щоб розробити педагогічну технологію формування екологічної вихованості, необхідно визначити її діагностичний і цільовий компоненти, розробити адекватну їм систему засобів, виявити умови, що сприяють ефективності педагогічних впливів, а також розробити засоби аналізу (самоаналізу) результатів застосування даної технології.

Технологія формування екологічної вихованості передбачає діагностику екологічної вихованості школярів.

Діагностичний компонент технології представлений як загальновідомими, так і розробленими автором методиками. Анкета та діагностична бесіда, тести виявляють найбільш типові ознаки екологічної вихованості: зміни і новоутворення в сферах індивідуальності в сукупності

з формованими якостями особистості, що задовольняють екологічним запитам суспільства, що виявляються як у зовнішній формі (судженнях, оцінках, вчинках, діях особистості, що дозволяють їй жити в гармонії з навколишнім природним і соціальним середовищем і відповідають принципам екологічних цінностей), так і у внутрішній (мотиви, переконаннях, планах, орієнтаціях) [39].

Для вирішення зазначених питань звернемося до висновків психологів про рівні розвитку індивідуальної діяльності. Б.Ф. Ломов виділяє три рівня діяльності. На низькому рівні робота ведеться по "орієнтирам", тобто дії будуються за принципом відповідей на виникаючі сигнали. Середній рівень являє собою роботу за зразком, коли діяльність впорядкована досить чітким, але стандартним планом [41].

На високому рівні здійснюється планування діяльності з урахуванням ймовірностей виникнення тих чи інших подій - намічається загальна стратегія діяльності, але без деталізації, що дає можливість в залежності від конкретних умов змінювати характер і послідовність діяльності. Перераховані рівні індивідуальної діяльності і властивий їм характер не можуть розглядатися тільки з позиції якісного переваги більш високого рівня над низьким [41].

Разом з тим очевидно, що в виховному процесі принципово неможливо створити технологію абсолютно за зразком або повністю запрограмувати взаємодія учасників педагогічного процесу.

Відносно даного процесу формування екологічної вихованості учнів відзначимо, що він включає процеси навчання (учню дається необхідний набір понять і способів дій, система наукових і спеціальних знань), розвитку (відбувається вдосконалення психічних якостей основних сфер людини - його індивідуальності), виховання (цілеспрямовано формуються екологічно значимі якості особистості і риси характеру) [10].

Отже, процес навчання школярів конкретних екологічних знань, відповідаючи всім закономірностям навчальної діяльності, має основу для

застосування технологій. Однак, як вже зазначалося вище, на відміну від процесу навчання, процес екологічного виховання, як і процес виховання в цілому, не піддається такої чіткої запрограмованості.

Сучасна педагогічна теорія, "дозріла" для технологічного підходу у вихованні, визнає його доцільність і раціоналізм, не погоджуючись, втім, з механічним перенесенням виробничої технології в школу [16].

Сьогодні можна говорити тільки про елементи технологізації виховання, використання яких робить виховний процес більш ефективним, тобто говорити про повну технологізації виховання неможливо. Це пояснюється як складністю самого виховного процесу, так і великою кількістю визначальних його чинників.

До них відносяться: цілісний характер процесу виховання, який важко розірвати на операції послідовного формування окремих якостей; рівень розвитку і умови життя колективу, безпосередньо впливає на школяра (виховні системи, що склалися в них, громадська думка, ціннісні орієнтації, моральні норми, психологічний клімат); сформовані міжособистісні відносини між учнями класу і вчителем, різний рівень розвитку індивідуальності школярів і особистісні особливості вихованця [28].

Технологію безпосереднього здійснення педагогічного процесу група авторів (В.А.Сластьонін, І.Ф.Ісаєв, А.І.Міщенко, Е.Н.Шиянов) представляють у вигляді сукупності послідовно реалізованих технологій передачі інформації, організації навчально-пізнавальної та інших видів розвиваючої діяльності, стимулювання активності вихованців, регулювання і коригування ходу педагогічного процесу, його поточного контролю. Центральне місце серед них займає технологія організації діяльності, що є по суті реалізацією задуму і проекту функціонування педагогічного процесу [39].

3.2. Організація здійснення екологічної освіти в молодших класах спеціальної школи на уроках «Природознавства»

Результати експерименту, що констатував певні недоліки і низький рівень сформованості всіх компонентів екологічного виховання учнів 4-х класів спеціальної школи. У зв'язку з цим особливого значення набуло питання організації спеціальних корекційно-педагогічних заходів, спрямованих на екологічне виховання школярів.

На підставі даних констатуючого експерименту і спираючись на теоретичні і практичні розробки провідних педагогів - дефектологів, зв'язкових з формуванням природознавчих і екологічних знань дітей з порушеннями інтелекту, на аналіз літератури та методичні рекомендації можна сформулювати приблизну систему роботи з екологічного виховання.

Важливим компонентом при організації корекційно-педагогічних заходів в спеціальній школі є просторово-предметне середовище. Саме воно, особливо при організації екологічного виховання є носієм певних символічних послань дитині, сприяє безпосередньо естетичному і етичному розвитку школярів [19].

У спеціальних школах традиційно використовується «кабінетна» побудова середовища. Для екологічного виховання школярів з порушеннями інтелекту рекомендується видозмінити навчальний простір так, щоб дітям було комфортно пересуватися і долучатися до практичної діяльності, моделювати різні екологічні ситуації з урахуванням їх індивідуальних потреб, способу і темпу їх реалізації.

Інформаційне просторово-предметне середовище для екологічного виховання передбачає наявність наочних посібників (таблиці, моделі, живі квіти, по можливості живий куточок). Крім того необхідно створити тематичний освітній куточок (бібліотеку), а тематичні фільмотеку, аудіотеку і медіатеку, де дитина могла б здійснювати діяльність разом з однолітками або педагогом [19].

К.М. Поліванова при організації освітнього простору для здійснення практичної діяльності школярами рекомендує звертати особливу увагу на особливості простору і зазначає, що простір для практичної діяльності дітей з інтелектуальними порушеннями принципово відрізняється від простору при традиційному навчанні [54].

Особливість такого простору є організація його для групової роботи, при цьому простір кожної групи має бути ізольованим, а також мати вільний доступ до необхідних ресурсів.

Для поліпшення процесу екологічного виховання в кабінеті силами батьків і педагогів може бути організований стенд «У світі природи» (можливо: «Екологія і ми», «Світ навколо нас», «Екологічна дошка»). На стенді можуть розташовуватися цікаві відомості про об'єкти і явища природи, оновлювана інформація екологічного характеру, творчі роботи учнів. Стенд може бути представлений у вигляді магнітної дошки, щоб була можливість групувати і оновлювати інформацію певним способом. Можна залучати дітей до оформлення стенду [17].

На уроках повинна бути організована цілеспрямована, відповідна до сформованих навичок практична діяльність школярів, орієнтовні завдання, ситуаційні та проблемні завдання. Учитель протягом всього уроку проводить не тільки оцінку рівня екологічних знань, а й аналізує способи діяльності учнів, виявляючи невирішені проблеми.

Практична робота на уроках організовується за допомогою природного матеріалу. При підборі методик і матеріалів приймається до уваги зона актуального розвитку учнів. Використання природних матеріалів стимулює розвиток дрібної моторики рук, зорово-рухової координації, що робить позитивний вплив і на загальний розвиток дитини (мовлення, мислення тощо) [17].

Конструювання учнями форми різних виробів, розвиток просторового відчуття забезпечує корекційну спрямованість педагогічної діяльності. Поступове збільшення кількості використовуваного в

практичній діяльності дітей природного матеріалу сприяє розширенню кругозору та знань дітей про різноманітність природних ресурсів [50].

По мірі засвоєння елементарних екологічних норм і уявлень дітей, з розвитком сприйняття і творчого мислення, придбання навички роботи з природними матеріалами робота з індивідуальною може бути переведена в групову. Школярів можна розділити на мікрогрупи, беручи до уваги їх комунікативні переваги, що сприяє оптимізації процесу реалізації спільної практичної діяльності [50].

Успіх навчання досягається через використання комплексу різноманітних методів корекційно-педагогічного впливу. Підбір форм і методів корекційно-педагогічного впливу в процесі екологічного виховання дітей з порушеннями інтелекту проводиться з урахуванням їх індивідуальних особливостей. Завдання педагога полягає в тому, щоб учень був постійно мотивований до дії протягом всього уроку [50].

Практична діяльність та її роль в екологічному вихованні учнів з порушеннями інтелекту.

Практичні методи навчання - характеризуються тим, що при їх застосуванні включаються в процес засвоєння знань різні види діяльності школярів. Це розробка плану, ознайомлення з об'єктами, осмислення завдання, практична робота по його виконанню, оформлення результатів, підведення підсумків виконаної роботи і ін.

Практичні методи при вивченні природознавства застосовуються широко, тому що сприяють найкращому вивченню предметів, об'єктів і явищ природи. Практичні методи тісно пов'язані зі словесними та наочними (показ, пояснення вчителем майбутньої роботи і ін.). У роботі по ознайомленню дітей з природою необхідно використовувати різні методи в комплексі, правильно поєднувати їх між собою [6].

Практичні методи навчання застосовуються тоді, коли нові знання необхідно отримати в процесі активної практичної і розумової діяльності.

Застосування в процесі навчання практичних методів дозволяє не тільки засвоїти нові знання, а й виробити практичні вміння для їх засвоєння і застосування в нових ситуаціях [6].

До практичних методів відносяться спостереження, проведення лабораторних дослідів, роботи по визначенню і опису об'єктів, роботи з природознавчими приладами, практичні роботи в куточку живої природи і на навчально-дослідній ділянці. Таким чином, одними з провідних методів вивчення природи є **практичні**.

При підготовці до уроків природознавства в спеціальній школі при виборі методів і прийомів навчання, підборі засобів навчання, завдань і вправ вчителю необхідно враховувати рівень знань учнів, їх готовність до прийняття навчального матеріалу, сформованість таких психічних процесів, як сприйняття, пам'ять, увага, мислення [3].

Програми курсу природознавства в спеціальній школі пропонують велику кількість різних практичних вправ і завдань, так як міцне і свідоме засвоєння знань протікає в процесі їх застосування. Дослідження вітчизняних дефектологів показали велику значимість продуктивної практичної діяльності в засвоєнні знань учнями спеціальної корекційної школи.

Система практичних робіт, що застосовуються в процесі вивчення природничого циклу предметів, забезпечує школярам активізує всі види діяльності учнів на уроці, сприяє розвитку практичних умінь і корекції психічних процесів. Вони дозволяють встановлювати і краще розуміти причинно-наслідкові залежності, сприяють розвитку вміння виділяти головне і другорядне, аналізувати і порівнювати об'єкти і явища, а також уточнюють і збагачують уявлення [2, 3].

Практичні роботи, запропоновані учням, повинні складатися з урахуванням їх можливостей, відповідно ці роботи передбачають різну ступінь самостійності при їх виконанні. Учні спеціальної школи на уроках природознавства виробляють спостереження за природою і погодою,

фіксують зміни, що відбуваються в живій і неживій природі, роблять схематичні замальовки (будова квіткової рослини, будова квітки), виконують різні лабораторні досліди і практичні роботи (розчинення речовин у воді, пророщування насіння, пересування води і мінеральних солей по стеблу рослини) і т. п. Виконання практичних робіт, передбачених програмою, вимагає спеціальної підготовки [3].

Завдання повинні бути цікаві учням, спиратися на їхній життєвий досвід, включати в себе відомості, що зустрічаються в засобах масової інформації і навколишньої дійсності. Правильність виконання подібних завдань залежить не тільки від наявності в учня достатніх теоретичних знань, але і знання способу їх виконання, від уміння орієнтуватися на інструкцію.

На уроках природничого циклу в зв'язку з великою кількістю практичних і лабораторних робіт учням часто доводиться виконувати завдання, використовуючи інструкцію педагога або підручника. На початкових етапах засвоєння розумових і навчальних дій, необхідних для виконання запропонованого завдання, вчитель пропонує школярам розгорнуту інструкцію [21].

Підкреслюється значення правильно організованої самостійної навчальної діяльності для корекційно-розвивального впливу і вдосконалення особистісних якостей школярів. Самостійність під час школярами різних завдань допомагає успішніше можливості курсу. Практичні роботи, що проводяться в процесі вивчення живої і неживої природи, переслідують дві основні мети: озброїти учнів необхідними практичними навичками і навчити вмінню переносити ці навички на інші види діяльності. Методисти рекомендують на уроках природознавства посилити кількість самостійних работ. Школярі з порушеннями інтелекту вправляються в самостійному виконанні різного виду завдань, краще закріплюють навчальні вміння, підвищують якість знань, інтенсивніше розвивають самостійність [21].

Одного лише збільшення обсягу самостійних робіт на уроці недостатньо для ефективної організації процесу навчання. Умовою підвищення ефективності самостійної діяльності учнів на заняттях слід визнати включення самостійної роботи в усі етапи уроку. Це заповнення таблиці, розподіл природних об'єктів на групи по одному або двом істотним ознаками, виконання найпростіших лабораторних робіт - вимір температури води, опис об'єкта (предмета) за запропонованим учителем планом, читання статті підручника і відповіді на питання, малювання [21].

Пробуджується інтерес до предмету, це підтримується не тільки різноманітними видами практичних робіт і зовнішньою формою подачі матеріалу (малюнки, схеми, графіки), але також і змістом матеріалу. Активізувати розумову діяльність, пам'ять, увагу можливо, включаючи в процес навчання різноманітні за формою і змістом цікаві завдання і вправи. На уроках природознавства велика увага приділяється розвитку мовлення і збагачення словника школярів.

Багато часу відводиться на систематичне проведення словникової роботи. Необхідно визначити коло термінів і понять, що вводяться в активний словник школярів, і на кожному уроці, використовувати завдання і питання, які потребують відповідної лексики, працювати над усвідомленим розумінням термінології, введеної в пасивний запас. На уроках природознавства у необхідно в рішенні теоретичних і практичних завдань. Поєднання методів і прийомів навчання дозволяє найкращим чином врахувати специфіку змісту навчального матеріалу [71].

Методи потрібно використовувати в сукупності, тому що одиничний метод не дасть можливості виконати завдання і цілі навчання. Що успішність засвоєння школярами природничих знань залежить від правильного підбору змісту навчального матеріалу, точного його структурування, адекватного вибору методів і прийомів навчання, опори на особистий чуттєвий досвід учнів, зв'язок навчання з життям, а також від того, як педагог враховує інтелектуальні та психічні особливості учнів ,

здійснює корекційно-розвиваючу спрямованість навчання, дотримується основні етапи формування уявлень і понять.

На уроках природознавства в спеціальній школі використовуються такі види завдань [52, 72]:

- завдання на перевірку вмінь відтворювати інформацію по пам'яті:
 - а) на впізнання вивчених об'єктів;
 - б) на розрізнення вивчених об'єктів;
 - в) встановлення послідовності явищ;
- завдання на перевірку вміння оцінювати правильність раніше засвоєної інформації при її повторному пред'явленні у вигляді готових рішень і їх варіантів - тести;
- завдання на вміння використовувати отриману інформацію в новій ситуації елементарного рівня, наприклад, дії за аналогією на нових об'єктах;
- завдання на перевірку вмінь застосовувати знання і способи дій в нових умовах;
- завдання комбіновані (репродуктивно- творчі) - на угруповання об'єктів навколишнього світу за заданим ознакою [52, 72].

Таблиця 3.1

Методичні розробки щодо підвищення рівня екологічної вихованості школярів з порушеннями інтелекту

Тема Завдання	Форми і методи	Методичний супровід
1 Формування уявлень про користь всіх тварин	1 .Рассказ «Корисний чи шкідливий». 2.Арттерапія «Лісові звірі» (ліплення). 3.Бібліотерапія «Про тварин, яких не люблять».	Бобылева Л.Д., Бобылева О.В. К природе - с добротой: экологическая беседа // Дошкольное воспитание. - 2010.- № 4. - С. 38, 42.
2. Формування основ екологічного планетарної свідомості	1.Муз.-терапія «Єгі потрібна планета». 2.Творче ліплення "Пташка Джой».	Николаева С.Н. Система экологического воспитания.- М.: Мозаика-Синтез, 2011.- с. 208.
3. Формування уявлень про власне здоров'я	1. Беседа «Мій організм». 2 .Беседа «Мої почуття». 3.Сюжетно- рольова гра «Лікарня».	Козлова С.А. Теория и методика ознакомления с социальной действительностью. - М.:

		Академия, 2010. -с.135-136
--	--	----------------------------

Продовження таблиці 3.1

4. Формування уявлень про Землю і життя	1 .Ігра - заняття «Подорож по глобусу».	1 . Молодова Л.П. Игровые экологические занятия с детьми.- М.: ЦГЛ,2013. -с. 102., с. 27. 2. Рыжакова Н.А. Не просто сказки... Экологические рассказы, сказки и праздники.- М.: Астрель, 2012.- С.39
5 Розвиток пізнавальних процесів	1 .Конкурс «Ох вже ці загадки». 2. «Кози киш від берези ». 3.Сказкотерапія «Про шепотілися камінчики». 4. Библиотерапия «Травинка - мандрівниця». 5. Ізоєкологія «Відкриті долоні»	1. Молодова Л.П. Ігрові екологічні заняття з дітьми.- М .: ЦГЛ, 2013. - с. 102., с. 27. 2. Рижакова Н.А. Не просто казки... Екологічні розповіді, казки і празднікі.- М .: Астрель, - 2012 С.39, 10.
6. Формування уявлень про нерозривність зв'язку людини з природою.	1. Малювання «Наш будинок - природа ». 2.Обривна аплікація «Я і природа». 3.Як люди річку образили.	1.Рижакова Н.А. Я і природа.- М.: АСТ, 2010. с. 46,51. 2. Рижакова Н.А. Не просто казки ... Экологические рассказы, сказки и природа». празднікі.- М.: Астрель, 2012.-С.102
7.Формування умінь знаходити загальні ознаки всіх рослин і відмінні риси кожного з них	1.Сюжетно- рольова гра «Квітковий магазин». 2.Ігра «Знайди за описом». 3.Конкурс «Придумай загадку».	Молодова Л.П. Игровые экологические занятия с детьми.- М.: ЦГЛ,2013. - с. 102.
8.Розвиток пізнавальних процесів	1 .Бібліотерапія «Чому тигр смугастий». 2. «Хто кого їсть». 3. Грунт - «живий організм»	Рыжакова Н.А. Не просто сказки... Экологические рассказы, сказки и праздники.- М.: Астрель, 2012.- с. 82,93,95. 2. Зинкевич- Евстигнеева Т.Д. Тренинг по сказкотерапии.- СПб.: Речь, 2012.- с. 120
9.Активізація кращих рис дитини, чутливості, сприйнятливості до навколишнього світу	1.Сказкотерапія «Мауглі». 2. Орігамі «Пташине озеро». 3.Спостереження за зимуючими птахами	1 . Зинкевич- Евстигнеева Т.Д. Тренинг по сказкотерапии.- СПб.: Речь, 2012.- С. 153 2. Николаева С.Н. Система экологического воспитания.- М.: Мозаика-

		Синтез, 2011.- С. 90.
--	--	-----------------------

Продовження таблиці 3.1

10 Зняття тривожності, замкнутості, агресивності.	1 Пісочний Терапія «Замок для мене і Моїх друзів» 2.Перегляд відеофільму«У зоопарку». 3.Сказкатерапія"Квітка - семибарвиця".	1. Аляб'єва Е.А. корекційно розвиваючі заняття для дітей віком.- М.: Сфера, 2010.-С. 76 2. Зінкевіч- Євстигнеєва Т.Д. Тренінг по сказкотерапії. - СПб.: Речь, 2012.-с.
11.Знайомство з деякими властивостями води	1 .Исследование «Чарівна вода». 2.Експеримент «Властивості снігу».	
12. Уточнити уявлення дітей про знайомих птахів	1. Дозвілля «У царстві орієнтології». 2.Ігротерапія «Не сорока,не ворона».	МолодоваЛ.П. Игровые экологические занятия с детьми.- М.: ЦГЛ,2013.
13. Формування уявлень про рослини, як про живу природу.	1. Спостереження за Чи ростом цибулі в куточку 2.Музотерапія 3.Утренник «Осінній врожай».	Рижаква Н.А. не просто сказці Екологічні розповіді, казки і природи. прайднікі.-М Астрель, - 2012 С.65.
14. Вчити порівнювати рослини, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки в процесі догляду за ними	1 .Исследование «Квіти в екологічній вітальні». 2. Посадка бобів «Які різні боби». 3.Спостереження за бальзаміном «Мокрий Ванька і Вогник».	МолодоваЛ.П. Игровые экологические занятия с детьми.- М.: ЦГЛ,2013.- с.95.
15. Розвиток допитливості і спостережливості в навколишньому світі	1.Коррекційно-розвиваюча гра «Бджола захищається вимушено». 2.Заняття на екологічній стежці «Квітник нашої групи».	Аляб'єва Е.А. Корекційно розвиваючі заняття для дітей віком.- ігротеці М.: Сфера, 2010.- С.20.
16. Формування інтересу до природи через народні назви рослин	1.Екскурсія в парк через «Рябіна і горобина це - один вид рослини?». 2.Прогулянка «Травушка - муравушка». 3.Беседа «Петрови батоги». 4.Прогулянка	
17. Дати уявлення про екологічне виховання у сім'ї	1 .Батьківські збори. 2. Спільний свято«Весняні капели». 3.Беседа з батьками «Нехай квітнуть трави».	НіколаеваС.Н. Система екологічного виховання.-М.: Мозаїка-Синтез, 2011.- с. 143.
18. Розвиток навичок взаємодії дітей і батьків у спільній діяльності	1.Ігри- змагання при участі сімейних команд. 2. Розвага «Золота осінь».	Ніколаева С.Н. Система екологічного виховання.- М: Мозаїка-Синтез, 2011.-

		с.18
--	--	------

Продовження таблиці 3.1

19. Створення позитивного емоційного настрою	1.Досуг «В гостях у ліси». 2.КВН «У світі тварин». 3. Театралізована вистава «Що биває під водою».	Молодова Л.П. Игровые экологические занятия с детьми.- М.: ЦГЛ,2013.- с. 102
20. Формування спільних інтересів батьків і дітей	1.Екскурсія в дитячу еколого-біологічну лабораторію	

3.3. Формування екологічної культури школярів з інтелектуальними порушеннями засобами дидактичних ігор

Дидактичні ігри, правильно використовуються в навчальному виховному процесі, - це, з одного боку, ефективний засіб розумового, естетичного і морального виховання, а з іншого - своєрідна практична діяльність дитини з освоєння навколишньої дійсності та формування екологічної вихованості [3, 13, 23, 27, 55, 62 та ін.].

Таблиця 3.2

Методичні розробки дидактичних ігор

<i>Назва заняття</i>	<i>Мета</i>	<i>Матеріал</i>	<i>Правила</i>
Життя в насінні.	Ознайомити дітей з різноманітністю насіння овочевих культур (насіння перців, томатів, огірків, бобів квасолі, гороху, етапами розвитку рослини. Формувати вміння зіставляти насіння і доросла рослина одного виду, відрізняти насіння овочевих культур за формою,	Насіння овочевих культур, картки, що зображують етапи розвитку овочевих культур, спеціальні чашки з кришками і вологий фільтр.	1. Кількість гравців залежить від того, скільки заготовлено наборів; кількість граючих можна збільшити, якщо грати по командах. 2. Переможцем вважається той, хто розповів і зробив все добре і правильно.

	кольором, розміром.		
--	------------------------	--	--

Продовження таблиці 3.2

Чий слід.	Уточнювати і закріплювати знання дітей про диких тварин, про їх спосіб життя в зимовому саду. Ознайомити з поняттям «сліди», з'ясувати, яким чином сліди з'являються взимку і чому їх не видно влітку. Ознайомити з видами слідів диких тварин, формувати вміння співвідносити звіра з залишеними їм слідами в зимовому лісі. Розвивати логічне мислення, уяву, зв'язне мовлення.	Дидактична картина зимового лісу, картинки диких звірів, різноманітність слідів на картині.	1. Уважно розглянути картину зимового лісу. 2. Один за одним висловлювати свої думки і побажання, кого із звірів куди поставити. 3. Визначити господаря слідів (вибрати з тварин потрібного і поставити поруч з його слідами).
Метелики.	Виявити знання дітей про комах, метеликів. Формувати вміння зорово співвідносити пропорції в будові метеликів, форми і забарвлення з існуючою реальністю в світі метеликів.	На поле дидактичної гри зображені різні квіти, серед них вставлені картинки з кружляють метеликами (різних розмірів, пропорцій, будовою).	Вибрати метелика, якої не існує в природі, розповісти, чому так думаєш. 1. Кількість гравців 5 - 6 чоловік. 2. Грати по черзі. 3. Перемагає той дитина, який збере більшу кількість неіснуючих метеликів і зуміє пояснити, чому саме їх треба прибрати з галявини квітів.
Наряди матінки - землі.	Уточнювати і розширювати уявлення дітей про зміну сезонів, про основні ознаки	Дидактична картина, розділена на чотири частини (із зображенням осені,	1. Вибрати картки із зображенням тих природних явищ, які відповідають

	кожної пори року, природні явища, характерних для нього.	зими, весни, літа); картки із зображенням природних явищ (дощ, сніг, вітер).	одній або кільком порі року, покласти на відповідну частину картини.
--	--	--	--

Продовження таблиці 3.2

			<p>2. Розповісти про причини вибору. <i>Правила.</i> У грі можуть брати участь від 12 до 16 осіб.</p> <p>2. Правильність вибору тієї чи іншої картки обговорюється тільки членами команди без залучення дорослих і сторонніх.</p> <p>3. Перемагає команда, яка швидко і без помилок впоралася із завданням.</p>
Річкові риби	<p>Виявити знання дітей про риб, їх будову, про особливості середовища проживання. Формувати вміння співвідносити будова живої істоти із середовищем проживання, зі способом життя. З'ясувати, яким чином забарвлення річкових риб допомагає їм ховатися або захищатися від інших мешканців річок. Розвивати логічне мислення, мова, уява. Робити щеплення інтерес до світу природи.</p>	<p>Дидактична картина, на якій зображений проточний водойму, річка; вирізані зображення річкових риб.</p>	<p><i>Завдання.</i></p> <p>1. Розглянути уважно запропонованих риб.</p> <p>2. Вибрати з них тільки річкових, назвати.</p> <p>3. Помістити в водойму в окреме місце - туди, де любить жити та чи інша риба.</p> <p><i>Правила.</i></p> <p>1. Кількість гравців 3 - 4 людини.</p> <p>2. Переможцем вважається той, хто правильно вибрав рибу, пояснив свій вибір і помістив їх на дидактичну картину</p>
Моя	Виявити уявлення	Аркуші паперу	<i>Завдання.</i>

кімната.	кожної дитини про те, якою має бути його кімната. З'ясувати, які	різного кольору (порожні кімнати) по одному на кожну	Облаштувати свою кімнату. 2. Вибрати картки з предметами, які подобаються.
-----------------	--	--	--

Продовження таблиці 3.2

	предмети, речі, іграшки йому подобаються, чи є інтерес до книг, як дитина співвідносить кольорові гами, який у нього настрій. Розвивати просторове мислення.	дитину; картки із зображенням меблів різних колірних відтінків, іграшок, фіранок (темних і світлих тонів); картки, що зображують кімнатні рослини, домашніх тварин, книги, комп'ютер.	3. Самостійно все розставити. 4. Розповісти про свій вибір. <i>Правила.</i> 1. Кількість гравців 5 - 6 чоловік. 2. Працювати самостійно. 3. При виборі карток керуватися своєю думкою. 4. Виграє той, хто швидше за інших впорається із завданням і зможе чітко пояснити свої дії.
Місто і село	Виявляти знання дітей про людей, що живуть в містах і селах, про види їх діяльності. З'ясувати, з чим пов'язані відмінності. Формувати вміння логічно мислити, узагальнювати вже відомі відомості про навколишній світ. Виховувати повагу до людей праці.	Картки із зображенням різних об'єктів міста і села (ліс, поле, ферма, кінотеатр, стадіон, завод, міські і сільські будинки, людей різних професій (комбайнер, пташник, доярки, робочий, лікар).	Одна команда повинна скласти картину міста, інша - картину села. <i>Правила.</i> 1. Грають по командам (2 команди по 3 - 4 людини в кожній). 2. Виграє та команда, яка швидко і правильно впорається із завданням.
Поступи правильно.	Формувати у дитини уявлення про позитивні і негативних вчинках людини в повсякденному житті.	Вірш В. Маяковського «що таке добре і що таке погано»; серія картинок, на яких зображені діти в різних побутових ситуаціях, відповідних	<i>Завдання.</i> 1. Уважно розглянути картку, оцінити вчинків героїв. 2. Відкласти картки, що зображують позитивні вчинки в одну сторону, негативні - в іншу. <i>Правила.</i> 1. Кількість гравців 5 - 6 чоловік.

		сюжетів вірші, - приклади як позитивного, так і негативного поведінки дітей,	2. За кожну правильну відповідь дитина або команда отримує похвальний приз - сонечко.
--	--	--	--

Продовження таблиці 3.2

		зелені та червоні кола.	3. Дитина або команда, що набрали велику кількість сонечок, вважаються переможцями.
Види праці	Дати уявлення про фізичній і розумовій праці людей в нашій країні. Виявляти знання дітей про діяльність людей розумової та фізичної праці, з'ясувати значущість кожного з видів праці. Розвивати інтерес до трудової діяльності людей. Прищеплювати повагу до людей праці.	Велика картка, розділена на дві частини; на одній зображена людина за столом, на іншій - людина з молотком, картки із зображенням вчителя з дітьми, лікаря в медичному кабінеті, інженера з кресленнями, астронома з телескопом, робітника на заводі, водія автобуса, будівельника на будівництві.	<i>Завдання.</i> 1. Вибрати картки із зображенням людей фізичного (для однієї команди) і розумового (для іншої команди) праці. 2. Розповісти про обраних професіях. <i>Правила.</i> . Дітям потрібно розділитися на 2 команди по 3 - 4 людини. 2. У грі бере кожен член команди. 3. Команда, чиї члени швидко і правильно впоралися із завданням, оголошується переможцем.

Таким чином, можна зробити висновок, що екологічна освіта має супроводжувати людину протягом усього життя: в ранньому дитинстві - формувати почуття емоційної близькості зі світом живої природи; в шкільні роки - сприяти розумінню цілісної картини світу; в періоди

дорослішання і зрілості - розвивати екологічний світогляд, виховувати почуття відповідальності за стан природи, допомагати усвідомленню необхідності особистої участі в екологічній діяльності.

Першою ланкою в системі екологічного виховання є дошкільне дитинство. Саме в цей період в процесі цілеспрямованого педагогічного впливу у дітей можна сформувати початку екологічної культури, усвідомлено-правильного ставлення до явищ, об'єктів живої і неживої природи [45].

Однак слід врахувати, що одночасно вирішується питання не тільки становлення почав екологічної культури у дітей, а й розвитку її у дорослих, їх виховують (адже вихователь і батьки є носіями екологічної культури).

Таким чином, виховуючи екологічні починання, діти будуть більш уважними, допитливими, емоційно-чуйними, засвоять прийоми вирощування рослин, догляду за тваринами, накопичать багато яскравих конкретних фактів з життя природи, навчаться помічати зв'язки і відносини між ними. Все це сприяє розвитку їхнього мислення, вихованню любові і дбайливого ставлення до природи.

ВИСНОВКИ

Теоретико-експериментальне дослідження проблеми екологічної культури молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку дало змогу узагальнити такі найбільш суттєві його результати.

1. У педагогічній літературі «екологічна культура» визначена як система знань, умінь, цінностей і почуття відповідальності за прийняті рішення щодо з природою. Основними компонентами екологічної культури особистості повинні бути: екологічні знання, нерозривна єдність між сукупністю знань і уявлень про природу, екологічне мислення, екологічно виправдана поведінка і почуття любові до природи, емоційно-чутеве і ціннісне відношення до неї.

Формування екологічної культури передбачає екологічна освіта та екологічне виховання. І починати навчання необхідно зі шкільного віку, оскільки саме в цей час надбані знання можуть перетворитися в міцні переконання. Учні, які отримали певні екологічні уявлення, будуть дбайливо ставитися до природи. Дійовим засобом формування екологічної культури є екологічна освіта, екологічне виховання й екологічна діяльність.

2. Екологічна освіта виступає як складний педагогічний процес. Знання основ екології - це найважливіший компонент екологічної культури, що розвивається у школярів. Змістом екологічного виховання є базові національні цінності: природа, рідна земля, заповідна природна, планета Земля, екологічна свідомість. Екологічне виховання забезпечує розвиток особистості на основі вітчизняних духовних, моральних і культурних традицій. Комплексний підхід у формуванні екологічної культури молодших школярів добре спостерігається в початковій школі. Такий підхід включає навчальну та позанавчальний діяльність. Її переваги: надання учням можливості широкого спектру занять, спрямованих на розвиток школяра.

Перший рівень результатів - придбання школярем соціальних знань, розуміння соціальної реальності і повсякденному житті. Другий рівень результатів - формування позитивних відносин школяра до базових цінностей суспільства, ціннісного ставлення до соціальної реальності в цілому. Третій рівень результатів - отримання школярем досвіду самостійної соціальної дії. «Дії для людей і на людей» спектра занять, спрямованих на розвиток школяра.

3. Аналіз отриманих даних щодо рівня сформованості екологічної культури школярів з інтелектуальними порушеннями дав змогу визначити, що переважна кількість учнів, що приймали участь у експериментальному дослідженні мають низький рівень екологічної культури. Так, було визначено, що лише 3 учні мають середній рівень сформованості екологічної культури, що відповідає 43%, у 4 учнів виявлено низький рівень, це становить - 57% учнів, високого рівня сформованості не виявлено.

Дослідження компонентів екологічної культури молодших школярів дало можливість визначити, що на середньому рівні сформованості в учнів молодших класів знаходяться ціннісний компонент та гностичний компонент екологічної культури. Мотиваційний та емоційно-вольовий компоненти сформовані в учнів на низькому рівні.

4. Завдання вчителя в процесі екологічної освіти – забезпечити умови для формування мотиваційної сфери учня, для оволодіння екологічними знаннями, які формуються під впливом педагогічних умов, згодом перетворюються в основний фактор для становлення і розвитку екологічної культури.

Так, було визначено, що ефективними у формуванні екологічної культури, будуть наступні педагогічні умови:

- використання в освітньому процесі учнів з інтелектуальними порушеннями проблемних ситуацій, екологічних завдань, практичної

діяльності, дидактичних ігор, правильної організації просторово-предметного середовища тощо;

- реалізація навчально-виховного потенціалу курсу «Природознавство» у спеціальній школі та основних предметів у формуванні екологічної культури молодших школярів, тобто екологізація основних навчальних предметів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдусенко Л. Виховання екологічної культури на уроках // Початкова школа. - 2008. - №2.-С. 33-34.
2. Бабенко В. Еколого-натуралістичне виховання школярів // Початкова школа. – 2007. – № 6. – С. 42-45.
3. Байбара Н.П. Методика викладання природознавства у початкових класах. - К.: Освіта, 2001. - 424 с.
4. Борейко В. Пословицы, поговорки, поверья и экологическое воспитание школьников //Биология в школе, 1991. - №3. - С. 38.
5. Бондарь В.И. Экологическая направленность учебно-воспитательной работы в школе // Экология: проблемы образования и воспитания. – Ч.1. – Переяслав-Хмельницкий, 1990. – С. 13-15.
6. Ващенко Н.І. З досвіду екологічного виховання молодших школярів // Початкова школа. - 1990. - №8. - С. 40-44.
7. Верещенко В. Педагогічні умови формування природоцентричної екологічної позиції учнів старшого шкільного віку. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № 10 (269), Ч. III, 20132013Т. – С.234-245.
8. Виноградова Н.Ф. «Окружающий мир» в начальной школе: Беседы с будущим учителем. - М.: Изд.центр «Академия», 1999. - 144 с.
9. Висоцька О.Є. Екологічна культура особистості на основі формування індивідуальної свідомості //Відкритий урок. - 2003. - №13/15. - С.73-76.
10. Вороніна Л. Екологічне виховання: сучасні аспекти //Шкіл. світ. - 2002. - Жовт. (№ 38). - С.3.
11. Грицишина Т., Фокін С. Виховання екологічної культури під час походів молодших школярів //Почат.освіта. - 2001. - Квіт. (№ 16). – С.7-12.
12. Горощенко В.П., Степанов И.А. Методика преподавания природоведения . - М.: Просвещение, 1984. - 159 с.
13. Громик Є. Гра - найсерйозніша справа //Поч. школа - 1999. - № 7. - С.41-43

14. Гончарова О. Екологічна освіта учнів в позашкільному закладі // Початкова школа. – 2007. – № 6. – С. 28-31.
15. Дерябо С. Д., Ясвин В. А. Экологическая педагогика и психология . – Ростов-на-Дону: Издательство "Феникс", - 1996. – 480 с.
16. Ермаков Д.С., Петров Ю.П. Экологическое образование: мнение экспертов и школьников // Социолог. исследования. 2004. № 9. С. 64-67.
17. Екологічне виховання в початковій школі /Упоряд. І. Васильченко, О. Кондратюк. - К.-:ІСДО, 2005. - 128 с.
18. Екологічне виховання учнів молодших класів на українських народних традиціях: Методичні рекомендації для вчителів початкової школи /Укл. Л.М. Різник. - К.:ІСДО, 1994. - 64 с.
19. Екологічне виховання школярів: Методичний посібник для учнів, вчителів та студентів природничого ф-ту.-Тернопіль:Б.Д.,1995- 142 с.
20. Екологічне виховання //Поч. школа. Спецвипуск - 1997 -№3.-45с.
21. Захлебный А.Н. Экологическое образование школьников. - М.: Педагогика, 1983. - 240 с.
22. Захлебный А.Н., Суравегина И.Т. Экологическое образование школьников во внеклассной работе: Пособие для учителя. - М.: Просвещение, 1984. -160 с.
23. Зарипова М. Д. Формы и методы экологического воспитания учащихся // Молодой ученый. 2014.--№1.--С.524-525.
24. Іванова О. Формування екологічної культури // Початкова школа. – 1998. – № 8. – С. 40–42.
25. Іващенко С. Екологічна культура в контексті національного виховання // Освіта і управління. - 1999. - №4. - С.107-115.
26. Іщенко Л. Наступність в екологічному вихованні // Початкова школа. - 1998. - №9. - С.31-34. .
27. Іщенко Л. Дидактичні ігри як засіб екологічного виховання // Початкова школа. - 1998. - №12. - С. 25-26

28. Ильина А. Несколько советов по организации экологического воспитания // Директор школы. 1997. № 6. С. 58-62.
29. Калюкова Е. А. Диагностика уровня экологической культуры у младших школьников // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 2. – С. 551–555. – URL: <http://e-koncept.ru/2016/46129.htm>.
30. Кисельов Ф.С. Методика викладання природознавства в початкових класах . - К.: Вища школа, 1975. - 176 с.
31. Ковалёва Г.Е. Методика формирования и развитие природоведческих понятий в 4 классе. - Л.:ЛГПИ им. Герцена, 1975. - 143 с.
32. Концепція екологічної освіти України. Затверджено Рішенням Колегії МОН України № 13/6-19 від 20.12.01. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://shkola.ostriv.in.ua/publication/code-148B3B2021C2C/list-B407A47B26>
33. Ковальчук Г.В. Екологічне виховання молодших школярів // Початкова школа. - 1987. - №4.-С. 10-11.
34. Колесник М.О. Форми, засоби та методи екологічного виховання учнів // Екологічний вісник. - 2006. - №3. - С. 15-16. 29.Концепція екологічної освіти України // Інформаційний збірник МОН України. - 2002. - №7. - С. 3-23.
35. Кучменко В.С. Экологическое образование. Перспективы развития // Биология в школе, 1993. - №5. - С. 27-30.
36. Ковальчук Г. Виховання екологічної свідомості // Початкова школа. - 1999. - №10. - С.17-19.
37. Климчук В.В. Екологічне спрямування позакласної виховної роботи з учнівською молоддю закладів освіти Хмельницької області // Екологічна освіта та виховання учнівської молоді. Матеріали Всеукраїнської науково-практ. конф. (м. Кам'янецьПодільський, 25-26 лютого 1998 р. – Кам'янець-Подільський, 1998. – С. 96-99.

38. Конькова Т.І., Третяк Л.В. До витоків народного виховання / Традиції і виховання у світовій народній педагогіці - Ч.І. - Рівне, 1995. - С.55-57.
39. Колонкова О. Технології екологічного виховання // Шкільний світ. – 2003. – № 5. – С. 13-15.
40. Концепція екологічної освіти України // Екологія і ресурси. – 2002. – №4. – С. 5-25. 9.
41. Коррекционная педагогика/ Под ред. В.С.Кукушина. Рн/Д.:2004.
42. Косымова А.Н. Коррекция представлений об окружающем мире у детей с нарушениями интеллекта // Дефектология. 2006. № 5.
43. Леднева, О. С. Экологическое воспитание школьников // Проблемы и перспективы развития образования : материалы VII Междунар. науч. конф. (г. Краснодар, сентябрь 2015 г.). — Краснодар : Новация, 2015. — С. 74-79. — URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/203/8674/>
44. Лубовский В. И. Специальная психология. - М.:Изд. Центр Академия, 2007. – 307с.
45. Малимон С.С. Основи екології. Підручник. – Вінниця: Нова Книга, 2009. – 240 с.
46. Магрламова К. Г. Виховання в учнів ціннісного ставлення до природи: навч.-метод. посіб.; Дніпропетровський національний ун-т. — Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2008. — 134с.
47. Миронов Л.В. Методика изучения окружающего мира в начальных классах. - М.: Педагогическое общество России, 2002. - 360 с.
48. Миронова С.П. Олігофренопедагогіка. Компактний навчальний курс: навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський держаний університет, 2008. – 204 с.
49. Минаев В.М. Экологическое воспитание в начальных классах. - Минск: Народна освіта. - 1987. -110 с.

50. Морозова Н.Г. Формирование познавательных интересов у аномальных детей. - М., 2002. - 232 с.
51. Моисеев И.Н. Экологическое образование и экологизация образования // Биология в школе, 1996. - №3. - С. 29-33. 37.
52. Новикова И.М., Касицына М.А. Планирование занятий по ознакомлению с окружающим миром для детей с умственной отсталостью//Коррекционная педагогика. 2008.№4.
53. Николаева С.Н. Теория и методика экологического образования детей. М.:2005. – 183с.
54. Отношение школьников к природе / Под ред. А.Н. Захлебного/. - М., 1986.-71с.
55. Пустовіт Н.О., Плечова З.Н. Екологічні ігри та тести. - К.: Веселка, 1991. - 96 с.
56. Рева Ю. Розвиток особистості дитини через екологічний фактор // Рідна школа. - 1999. - №2. - С.44-46.
57. Різник Л. Народні традиції ставлення до природи як метод екологічного виховання // Початкова школа. - 1998. - №7. - С.23-24.
58. Руденко Л. Народні традиції в екологічному вихованні учнів // Рідна школа. - 2001. - №2. - С.38-40.
59. Степанюк.А. Формування у школярів емоційно-ціннісного ставлення до живої природи // Шлях освіти. - 1999. - №4. - С.12-14.
60. Сухомлинський В. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. Вибр. твори: У 5-ти т. – К.: Рад.шк., 1976. – Т.1 – С.5-502.
61. Співак Я. О. Історичні витоки екологічного виховання розумово відсталих учнів на уроках природознавства. Мат-ли I Міжнародн. наук.-практ. конф. студентів та молодих учених [Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців], (Суми, 25-26 квітня 2013 рік.). – Суми, 2013. – С. 324-332.
62. Ткаченко О. Виховання екологічної чуйності до природи у процесі гри // Початкова школа. - 1998. - №4. - С.30-32.

63. Химинець О. Психолого-педагогічні основи екологічного виховання // Початкова школа. - 1998. - №4. - С.38-40.
64. Хоменко Л. Виховуючи народні традиції // Рідна школа. - 1999. - №10. - С.12-15.
65. Хоменко В. Екологічне виховання в школі // Завуч. - 2000. - Серп. (№ 23/24). - С. 23-25.
66. Цветкова И.В. Экологическое воспитание младших школьников: Теория и методика внеурочной работы. - М.: Педагогическое общество России, 2000.
67. Черноусова Н. В. Введение элементов экологического воспитания в процесс формирования социально-адаптивных навыков у детей-сирот с нарушением интеллекта // Проблемы и перспективы развития образования: материалы VI Междунар. науч. конф. (г. Пермь, апрель 2015 г.). -- Пермь: Меркурий, 2015. -- С. 224-229
68. Шевців З. Виховання бережливого ставлення до природи // Початкова школа. - 1993. - №10. - С.39-40.
69. Экологическое образование и воспитание детей / М.: ООО «Новое образование», 2010. - 120 с. (Серия «Библиотечка для учреждений дополнительного образования детей»).
70. <http://www.ecsocman.edu.ru> Библиотека ВГУЭС.
71. <http://www.ecopolisy.ru> Экокультура\Экопросвещение.
72. <https://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=895809>.
73. Шляхи здійснення екологічної освіти і виховання: [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/1_NIO_2008/Ecologia/25453.doc.htm.
74. Шляхи здійснення екологічної освіти і виховання: [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osvita.irpin.com/viddil/v5/d33.htm>.
75. Шляхи здійснення екологічної освіти і виховання: [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://otherreferats.allbest.ru/pedagogics/00081240_0.htm.

76. (https://osvita.ua/school/lessons_summary/upbring/28746/)
77. <https://naurok.com.ua/ekologichna-kultura-uchniv-14870.html>.

ДОДАТКИ

Додаток А

Комплексна анкета по виявленню компонентів екологічної культури учнів спеціальної школи [29].

I. Мотиваційний компонент:

1. Що викликає у Вас потребу займатися екологічною діяльністю?
 - а) вимоги учителів – 0 балів;
 - б) любов до природи – 2 бали;
 - в) прагнення бути корисним – 1 бал;
2. Чи переконані Ви в тому, що діяльність кожної конкретної людини сприяє рішенню екологічних проблем?
 - а) так – 2 бали;
 - б) не зовсім переконаний – 1 бал;
 - в) ні – 0 балів.
3. Чи вважаєте Ви своїм боргом займатися охороною природи?
 - а) так, вважаю - 2 бали;
 - б) швидше так, чим ні – 1 бал;
 - в) ні, не вважаю – 0 балів.
4. Чи проявляєте Ви інтерес до проблем взаємодії людини і природи? У чому це виражається?
 - а) постійно читаю книги, статті в газетах і журналах, дивлюся передачі екологічної тематики – 2 бали;
 - б) не цікавлюся цими проблемами – 0 балів;
 - в) важко відповісти – 1 бал.
- 5.Що зазвичай визначає Вашу поведінку в природі?
 - а) ніколи не замислювався над цим – 1 бал;
 - б) дбайливе відношення до рослин і тварин – 2 бали;
 - в) прагнення дістати яку-небудь користь, вигоду для себе – 0 балів;

Високий рівень – 8 - 10 балів;
Середній рівень – 4 - 7 балів;
Низький рівень – 0 - 3 бали.

II. Ціннісний компонент :

1. У чому полягає загальнолюдська цінність природи?

- а) в тому, що вона є головною умовою життя людини – 2 бали;
- б) в тому, що вона дає людині пищу і одяг – 1 бал;
- в) важко відповісти – 0 балів;

2. Чи є в природі корисні і шкідливі рослини і тварини?

Позитивна відповідь – 0 балів;

Негативна відповідь – 1 бал.

3. У чому полягає моральна цінність природи?

Позитивна відповідь – 0 балів;

Негативна відповідь – 1 бал.

4. У чому полягає пізнавальна цінність природи?

Позитивна відповідь – 0 балів;

Негативна відповідь – 1 бал.

5. У чому полягає естетична цінність природи?

Позитивна відповідь – 0 балів;

Негативна відповідь – 1 бал.

Високий рівень – 5 - 6 балів;

Середній рівень – 3 - 4 бали;

Низький рівень – 0 - 2 бали.

III. Гностичний компонент :

1. Що таке екологія?

- а) наука про взаємодію людини і природи – 2 бали;
- б) відомості про екологічні проблеми – 1 бал;
- в) важко відповісти – 0 балів.

2. Які Ви знаєте екологічні проблеми сучасності?

Позитивна відповідь – 0 балів;

Негативна відповідь – 1 бал.

3. Назвіть зміни довкілля, до яких ведуть людські чинники.

Позитивна відповідь – 0 балів;

Негативна відповідь – 1 бал.

4. Що таке Червона книга?

- а) список рідкісних і зникаючих видів тварин і рослин, що підлягають охороні – 2 бали;
- б) опис екологічних проблем сучасності – 1 бал;
- в) опис найбільш красивих об'єктів, явищ природи – 0 балів;

5. Що таке біосфера?

- а) жива оболонка планети – 2 бали;
 - б) взаємозв'язок людини і природи – 1 бал;
 - в) тваринний світ – 0 балів;
- Високий рівень – 0 - 2 балів;
Середній рівень – 3 - 5 бали;
Низький рівень – 6 - 8 бали.

IV. Емоційно-вольовий компонент:

1. Які емоції і почуття викликає у Вас спілкування з природою?

Позитивна відповідь – 0 балів;

Негативна відповідь – 1 бал.

2. Які емоції і почуття викликає у Вас негативне відношення людей до природи?

Позитивна відповідь – 0 балів;

Негативна відповідь – 1 бал.

3. Чи завжди Ви можете утриматися від того, щоб зірвати квіти, зламати гілку дерева без особливої потреби?

а) Завжди – 2 бали;

б) Іноді – 1 бал;

в) ніколи – 0 балів.

4. Могли б Ви зупинити свого товариша від завдання шкоди природі? Як?

Позитивна відповідь – 0 балів;

Негативна відповідь – 1 бал.

5. Чи відчуваєте Ви потребу займатися екологічною діяльністю?

Позитивна відповідь – 0 балів;

Негативна відповідь – 1 бал.

Зміст компонентів екологічної культури учнів

Мотиваційно-ціннісний компонент [53] утворений системою екологічних знань про природу. Він передбачає доказ самоцінності природи, геніальності і величі її устрою, формування на цій основі гуманного, етичного, естетичного ставлення учнів до довкілля, формування в учнів готовності до активної участі в охороні природи, а також переконаності у можливості вирішення екологічних проблем.

Цей компонент зорієнтований на засвоєння учнями системи моральних принципів, норм та правил поведінки і діяльності екологічного характеру.

Гностичний компонент – системаю екологічних цінностей, відношень, норм поведінки в природі. це екологічні знання, норми виконання інтелектуальних та практичних дій щодо вивчення, оцінки та поліпшення стану навколишнього середовища. а також вивчення природничонаукових закономірностей, теорій та понять, які цілісно та системно характеризують природу, людину, та їх взаємодію [53].

Емоційно-вольовий компонент – до його змісту покладено практичні вміння, навички та технології екологічної діяльності. Відтворює види та способи організації роботи школярів, спрямовані на формування в них дій екологічного характеру – пізнавальних та практичних. Він призначений озброїти учнів досвідом проведення науково-екологічних досліджень, стимулювати творчий підхід при розробці ними екологічних проектів, а також сприяти залученню школярів до діяльності, спрямованої на вирішення екологічних проблем.

Виявлено, що механізмом внутрішніх особистісних перетворень, який забезпечує формування екологічної вихованості, є взаємодія означених компонентів, а рушійною силою в реалізації потреби особистості в екологічному навчанні може бути представлена позитивна мотивація природоохоронної діяльності [53].

Мотиви як суб'єктивна емоційна зацікавленість людини виконують специфічну для особистості спонукальну функцію. Механізмом, що забезпечує реалізацію потреби особистості, є мотиваційне переключення її. Але напрямок, в якому буде опрацьовано та осмислено екологічну інформацію в майбутньому, яким чином вона буде використана в поведінці і діяльності, визначається спрямованістю особистості.

**КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Я, Циганова Сіма Лауріївна, учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

- дотримуватися:
 - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
 - принципів та правил академічної доброчесності;
 - нульової толерантності до академічного плагіату;
 - моральних норм та правил етичної поведінки;
 - толерантного ставлення до інших;
 - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на:
 - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
 - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
 - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
 - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
 - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
 - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
 - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
 - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
 - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
 - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
 - відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
 - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
 - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
 - не підроблювати документи;
 - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
 - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки ;
 - не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
 - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
 - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
 - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
 - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

Сіма Циганова

(дата)

(підпис)

(ім'я, прізвище)

